

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

DORNFELDT, M. – SEEWALD, E.: **Dejiny nemecko-slovenskej diplomacie (1922 – 1993)**. Martin : Slovenská národná knižnica, 2018, 111 s., ISBN 978-80-8149-099-6

DORNFELDT, M. – SEEWALD, E.: **The history of German-Slovak diplomacy (1922 – 1993)**. Martin : Slovenská národná knižnica, 2018, 111 p., ISBN 978-80-8149-099-6

Práca je prvotná, originálna, z hľadiska tematiky nemá predchodcu. Je opretá o archívny výskum, publikované zbierky dokumentov, samozrejme, najmä nemeckého pôvodu. Skladá sa z dvoch častí: z textu napísaného a publikovaného v nemeckom jazyku (124 strán) a jeho slovenského prekladu v rozsahu 110 strán. Súčasťou publikácie sú dve prílohy: obrazová a príloha s názvom *Konkordancia geografických názvov*. Slovenský text monografie je rozdelený do piatich kapitol a ďalších podkapitol. Súčasťou diela je predslov, súpis prameňov a literatúry a pozoruhodne kvalitný doslov od Joachima Bleickera, veľvyslanca SRN, s názvom *Dejiny nás povzbudzujú*.

Autori monografie M. Dornfeldt a E. Seewald nazvali jednu z kapitol *Rozpad Československa z nemeckého hľadiska*. Aj naše poznámky k niektorým častiam práce, skôr k vetám, predstavujú pohľad zo zorného uhla občana Slovenskej republiky a pritom aj osoby zaujímajúcej sa o naše dejiny.

Mimoriadne pozitívne možno oceniť skutočnosť, že autori práce zvládli naštudovať,

preskúmať, napísať a skomponovať túto zložitú tému ako pôvodné dielo. Vyrovnali sa kvalitne aj s tým, že monografia pre potreby zastupiteľského úradu SRN, ako aj pre potenciálnych čitateľov zo Slovenska musela byť napísaná hutne, zhrňujúcim spôsobom. A zároveň aj náležite živo, podnetne a zaujímavo.

Začiatok slovensko-nemeckých diplomatických stykov autori diela spojili s rokom 1922, teda s rokom keď Nemecko, vtedy s názvom Nemecká ríša, ale už ako republika s modernou demokratickou weimarskou ústavou, zriadilo konzulát v Bratislave a neskôr v Košiciach. Začiatok týchto diplomatických stykov zakomponovali do predhistórie – s fragmentárnou poznámkou od franského kupca Sama, potom kniežaťa Pribinu, cez vzťahy Východofranskej ríše s Veľkomoravskou ríšou a ďalej kontakty s arpádovskou dynastiou v Uhorsku. Bližšie sa pristavili pri Jagelovcoch, univerzite Istropolitane, bitke pri Moháči, keď sa Trnava stala na obdobie temer štyristo rokov sídlom Ostrihomskej kapituly. Uznanie si zaslúži to, že autori uviedli aj *Katechizmus* L. Stöckela (Bardejov) ako prvú knihu vytlačенú v slovenskom jazyku. V 18. storočí boli vyslancami nemeckej kultúry na Slovensku géniovia hudby W. A. Mozart (1762) a L. van Beethoven, ako aj F. Liszt.

Pre slovenskú politickú historiografiu aj špeciálne dejiny diplomacie je cenný spôsob, obsah a tvrdenia autorov o vzťahoch Nemeckej ríše a slovenského štátu. K terminologickému pomenovaniu slovenského štátu (1939 –1945) pridali v jednom prípade prívlastok –

„vojnový slovenský štát“. Nemecký vyslanec bol vo „funkcii mimoriadneho vyslanca a splnomocneného ministra Nemeckej ríše“. Týka sa to hodnosti, názvu a titulov vyslanca. Prvý vyslanec Nemeckej ríše Hans Bernard odovzdal svoje poverovacie listiny prezidentovi Dr. Tisovi dňa 3. augusta 1939. Charakter tohto svojho postu neskôr opísal takto: „*Funkcia a úlohy nemeckých vyslancov, ktorí pôsobili na Slovensku v rokoch 1939 – 1945, sa výrazne odlišovali od funkcie a úloh, ktoré musia diplomatickí zástupcovia zvyčajne vykonávať. Tento stav nastal preto, lebo Slovensko sa síce mohlo formálne považovať za samostatný štát, avšak v dôsledku mimoriadnych okolností svojho vzniku, svojej neobvykle slabej mocensko-politickej bázy a svojej ideologickej orientácie si muselo od prvého dňa svojej existencie vytvárať s nacionálno-socialistickým Nemeckom také väzby, ktoré jeho faktickú suverenitu postupne natoľko oklieštili, že z nej takmer nič nezostalo*“ (s. 57). Na ďalších stranách monografie pri opise Viedenskej arbitráže, útoku na Poľsko, účasti Slovenska na tejto vojne, agresie voči ZSSR, vyhlásenia vojny proti USA (pričom Slovensko vyhlásilo vojnu aj Veľkej Británii), salzburských rokovaní v zámku Klessheim, prijatia židovského kódexu, ako aj priebehu deportácií židovských obyvateľov zo Slovenska – sú autori akoby pozitivistami, deskriptívcami a neuvádzajú vlastné hodnotenia suverenity podľa názvu v Ústave Slovenskej republiky z roku 1939. Takéto hodnotenie však urobil explicitne veľvyslanec SRN, ktorý napísal: „... *bezohľadná politika nacionálno-socialistického Nemecka učinila zo slovenskej túžby po národnej svojbytnosti ďalší nástroj na rozbitie krehkého mierového systému medzivoj-*

nového obdobia (...) práve Nemecko umožnilo vytvorenie kvázi suverénneho, ochraňovaného štátu pod Tisovým vedením, a bolo teda tým, kto po nanútenom odstúpení sudetských území zasadil spoločnej republike Čechov a Slovákov smrteľný úder ešte skôr, než vstúpili nemecké vojenské jednotky do Prahy“ (s. 108). V závere tak autori urobili, nie úplne jednoznačne. Výslovne by sa malo napísať, že vojnový slovenský štát, od prijatia ústavy nominálne „republika“, bol právne fikciou, pretože právne nejestvoval. Uvádza sa však, že „*Slovenská republika, ktorá vznikla v roku 1939, sa nepovažuje za pokračovateľku Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945*“ (s. 97). Je to náležité vyjadrenie, ale interpretačne možno usudzovať, že autori, ktorí sú politológovia, nie právnici ani historici, sa s týmto právnym problémom nevyrovnali. V podstate temer nebadane, spôsobom, ktorý šachisti pomenovali *t'ah en passant*, veľvyslanec SRN napísal, že si Slovensko vybojovalo v roku 1992 aj cestu „*pre prvé zdarné založenie slovenského štátu*“ (s. 109). Interpretácia časti tejto vety je jednoduchá – v roku 1939 nebol slovenský štát právne (ústavnoprávne, ako aj medzinárodnoprávne založený, teda právne nejestvoval). Úspešne bol založený, teda konštituovaný, až v roku 1992, resp. od 1. januára 1993, odkedy je suverénnym štátom, subjektom ústavného aj medzinárodného práva. S touto formuláciou vyjadrujeme súhlas.

Viacero pripomienok a kritických výhrad treba uviesť vo vzťahu ku kapitole o SNP. Nie je pravda, že SNP pripravila československá emigračná vláda. Pripravila ho ilegálna SNR, aj cez zapojenie ilegálnych síl vo Veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici (s. 66).

Vojenské sily SNP netvorili len dezertéri, židia a ďalšie sily (s. 67), ale najmä vojenské jednotky, ktorým velil generál J. Golian, a partizáni, slovenskí, českí a príslušníci z ďalších 27 národností. Povstanie nebolo podnietené Memorandom z 23. augusta 1944, ktoré malo prijať české a slovenské vedenie komunistov v Moskve. A tiež SNP nebolo ukončené 27. októbra 1944 ustúpením povstalcov z radov vojakov (s. 68). V texte týkajúcom sa tejto problematiky je zásadná chyba – ČSR sa neobnovovala vďaka E. Benešovi, ktorý v zahraničí neupustil od myšlienky spoločného štátu, ako píše autori. ČSR medzinárodno-právne jestvovala aj po roku 1939, túto právnu skutočnosť uznali tri veľmoci už v roku 1941, obnovovala sa jej suverenita na jej štátnom území a kreovala sa ako nový štát – ako štát už nie československého národa, ale štát dvoch národov, českého a slovenského, na princípe rovný s rovným. A v tomto procese patrila rozhodujúca úloha Slovenskej národnej rade, ktorá od 1. septembra 1944 vykonávala všetku zákonodarnú, ako aj výkonnú moc na Slovensku a pokračovala v jej vykonávaní aj po oslobodení ČSR 9. mája 1945.

Samostatná kapitola v diele má názov *Slovensko a obidva nemecké štáty*. Zo znenia vyplýva, akoby Spolková republika Nemecko, ktorá sa ustanovila z troch okupačných zón západných spojencov, bola od svojho vzniku právne uznávaná. Spomenúť by sa patrilo Hallsteinovu doktrínu, podľa ktorej SRN nenadviazala, resp. zrušila diplomatické styky s každým štátom, ktorý nadviazal diplomatické styky s Nemeckou demokratickou republikou, štátom, ktorý sa ustanovil na území sovietskej okupačnej zóny. Stalo sa tak až po uzavre-

tí východných zmlúv, riešení štátnych hraníc Poľska, ČSSR, po štvormocenskej zmluve o Berlíne v roku 1973. Tvrdenia autorov monografie, že SRN najskôr v roku 1950 (neplatnosť Pražského dohovoru, s. 75), potom v roku 1955 neodpovedala na návrhy Československa nadviazať diplomatické styky pre údajné formálne nedostatky návrhu, nie sú pravdivé. Patrilo by sa aj napísať, odkedy SRN uznávala tento stav – jestvovanie dvoch nemeckých štátov ako subjektov medzinárodného práva. Pravdou je, že NDR krátko po svojom vzniku v zmluve s Československom uznala neplatnosť Mníchovskej dohody. Zo strany NSR sa tak stalo až v zmluve uzavretej v roku 1973, aj to kompromisne. V príslušnom článku zmluvy uznala „nulitu Mníchovskej zmluvy“ a neplatnosť od samého začiatku sa vyvodzovala z ustanovenia jej preambuly, kde sa písalo, že táto zmluva bola uzavretá pod hrozbou použitia sily zo strany nacistického Nemecka. Z neplatnosti Mníchovskej zmluvy od samého začiatku platí, že ČSR nikdy právne nezanikla, že jestvovala aj po anexii Čiech a Moravy, aj po rozkaze vodcu a rišského kancelára – vyhlásiť Slovenský štát. Právne jestvovala aj v ďalšom priebehu druhej svetovej vojny a v roku 1945 obnovila svoju štátnu suverenitu na celom svojom predmníchovskom území v súlade s mierovými zmluvami z roku 1919 a 1920, ktoré boli potvrdené a územie rektifikované mierovou zmluvou uzavretou medzi ČSR a Maďarskom v Paríži.

Tvrdenia na s. 72, údajne prevzaté z nemeckej štúdie o Československu z rokov 1952 – 1953, nie sú veľmi šťastné. Píše sa tu, že pražský režim sa usiloval o zlikvidovanie slovenskej samostatnosti. Je to v rozpo-

re s predchádzajúcimi úvahami o vojnovom slovenskom štáte s minimom suverenity. Spomínajú sa tu slovenské emigračné združenia a niektoré domáce sily, ktoré sa usilovali o obnovenie slovenskej štátnosti. To je povážlivé konštatovanie! Mohol sa v tom čase obnoviť vojnový slovenský štát s klérofašistickým režimom, ktorý bol spojencom vojnovej Veľkonemeckej ríše? To asi nemali autori na myslí! Bolo to úsilie o vytvorenie slovenskej demokratickej a antifašistickej štátnosti. Stúpeni tejto koncepcie boli podrobení neľudskej perzekúcii ako tzv. slovenskí buržoázni nacionalisti (Husák, Novomeský...). Viedli v skutočnosti prúd, ktorý kulminoval v prijatí ústavného zákona o československej federácii (1968) a jej zriadení (1969). To boli podstatné skutočnosti a okamihy z dejín slovenského národa vrátane osobností, ktoré pri konštituovaní slovenskej štátnosti, národnej a republikovej, v rámci federatívneho štátu stáli. Žiaľ, túto podstatnú okolnosť autori nezaznamenali. Federácia a slovenská národná štátnosť bola titulom, pre ktorý prichádzali na návštevu do Bratislavy aj oficiálne delegácie predstaviteľov suverénnych štátov (pozri napr. fotografiu z privítania W. Ulbrichta na letisku v Bratislave roku 1970).

Pohreb bývalého vyslanca vojnového slovenského štátu v Berlína M. Čermáka, o ktorom sa zmieňuje monografia, mal iste svoju relevanciu. Údaj, že v tom čase v Bonne jestvoval v rámci Ministerstva zahraničných vecí SRN referát pre „východonemecké otázky“ (s. 73), má tiež niektoré medzinárodnoprávne konotácie. Mohlo to totiž znamenať, že SRN v tomto období (50. a 60. roky) považovala právne tzv. východné nemecké územia (napr. sudetské

územie, územie na Východ od Odry a Nisy) za teritórium SRN. Možno na základe toho sformulovať otázku: Ako SRN v tomto období až do začiatku 70. rokov chápala tieto územia? Právne si mohla na ne robiť nároky. Neuznávala teda dosiahnutý teritoriálny status quo, ktorý sa vytvoril na základe výsledkov druhej svetovej vojny, úplnej debelácie nacistického hitlerovského Nemecka. Evokovalo by to spomienku na tvrdenia vtedajšej socialistickej diplomacie ČSR, že SRN má vo svojej štátnej doktríne atribúty revanšizmu. Na presvedčení o týchto revanšistických zámeroch západného Nemecka bola založená aj invázia vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR 21. augusta 1968 a následný tzv. dočasný pobyt sovietskych vojsk na tomto území. V konzekvencii s tým sa robili závery, že až táto vojenská invázia vojsk štátov Varšavskej zmluvy viedla k upevneniu západných štátnych hraníc ČSSR, ale aj Poľska a Nemeckej demokratickej republiky, ktorá aj vďaka tomu bola uznaná za subjekt medzinárodného práva. Verím, že tento nedostatok v monografii má iné príčiny.

Ďalšia veľká téma – expropriácia a transfer osôb nemeckej národnosti z ČSR po roku 1945 – si vyžaduje tiež niekoľko pripomienok. Najskôr k právnej forme a relevancii noriem, ktoré riešili túto problematiku: neboli to nariadenia prezidenta E. Beneša, ale dekréty prezidenta ČSR, vydávané prezidentom ČSR v emigrácii, v stave, ktorú zákonodarca kvalifikoval ako „stav ústavnej núdze“. Národné zhromaždenie tieto dekréty ratifikovalo, teda prijalo, schválilo a dodalo im právnu silu zákonov a ústavných zákonov, a to s účinnosťou od samého začiatku (teda od ich prijatia). Dekréty prezidenta ČSR, od samého začiatku ústavné

zákony, ČSR neupravila, a tieto nenariadili vysídlenie Nemcov. Upravovali otázku straty štátneho občianstva. Osoby nemeckej, maďarskej, ale aj slovenskej a českej národnosti, ktoré v čase zvýšeného ohrozenia ČSR nadobudli štátne občianstvo okupujúceho štátu, stratili týmto momentom štátne občianstvo ČSR. Zostalo im štátne občianstvo Nemeckej ríše alebo Maďarského kráľovstva. Platí, že mali nárok, aby ich prijal na svoje územie štát, ktorého občianstvo mali, resp. po debelácii nacistického Nemecka dočasný okupačný útvar (útvary), ktoré tu zriadili víťazné mocnosti.

Transfer Nemcov z Československa, ale aj z Poľska, ZSSR, Maďarska – to je adekvátny, náležitý, správny výraz, ktorý je v súlade s medzinárodným právom, ako aj realitou tohto procesu po Postupimskej konferencii v roku 1945. Nebolo to vyhnanie! Uskutočnilo sa organizovane a humánne, tak to potvrdili USA po nežnej revolúcii v roku 1990, aj Veľká Británia, a potvrdila to aj Ruská federácia. Neboli tu viaceré nehumánne javy, ako omylom píše autori, ale výnimočne došlo k tzv. divokému odsunu, k excesom, ktorých vykonávateľmi boli najmä osoby i príbuzní osôb (synovia) postihnutých nacistickými zločinmi. Ich páchatelia boli súdení československými súdmi a ČSR sa za ne ospravedlnila.

Nebola to kolektívna vina – vzťahovalo sa to nie na osoby podľa jediného kritéria ich národnosti, teda jazyka, ktorým hovorili, konkrétne nemeckého jazyka, ale vzťahovalo sa to na individuálne osoby, ktoré konali proti československému štátu, jeho jestvovaniu, suverenite, nezávislosti a územnej celistvosti. Každá osoba, na ktorú sa dekrét prezidenta ČSR (ústavný zákon ČSR) vzťahoval v tom

zmysle, že do roku 1938 mal československé štátne občianstvo, a po Mníchove, po anexii Sudet (českého pohraničia) nadobudol štátne občianstvo nacistického Nemecka (teda vojnového nepriateľa ČSR), stratil v dôsledku tejto právnej skutočnosti štátne občianstvo ČSR. Nebola to v dôsledku tohto ustanovenia dekrétu osoba bez štátneho občianstva. Nadobudol štátne občianstvo Nemecka, bol naďalej štátny občan Nemecka a štát, ktorého štátne občianstvo mal, bol podľa platného medzinárodného práva povinný prijať ho na svoje územie. Ďalej treba zdôrazniť, že odsun nielen Nemcov, ale aj Maďarov z ČSR (nie preto, že boli tejto národnosti, vtedy by to bola kolektívna vina) sa realizoval až po splnení druhej podmienky, a to tej, že táto osoba konala proti suverenite, územnej celistvosti ČSR v prospech nacistického Nemecka. Z tejto druhej časti ustanovenia, ktorá osoba bude odsunutá, sa bolo možné vyvinieť (exkulповať). Každá osoba, na ktorú sa vzťahovalo prvé ustanovenie (bola národnosti nemeckej, maďarskej), mala právo dokázať, že konala, správala sa v období od Mníchova až do konca vojny ako antifašista, konala proti nemeckým alebo maďarským okupantom, alebo konala v prospech československého štátu, konala v prospech československých štátnych občanov. Pri dokázaní tejto podmienky (antifašistické, vlastenecké konanie) sa na ňu odsun nevzťahoval. Neuplatnila sa teda zásada kolektívnej viny. Z konštrukcie tejto zodpovednosti Nemcov, Maďarov, ale v určitých prípadoch aj Čechov a Slovákov, vyplývalo, že tu bola zakotvená zodpovednosť individuálnej osoby – zásada prezumpcie viny, resp. prezumpcie zodpovednosti, predpoklad zavinenia. Dotyčná osoba mohla vyvrátiť prvú

časť právnej normy (Nemec, Maďar), ak preukázala svoje antifašistické a vlastenecké konanie. Týmto dôkazom daná osoba, prelomila, vyvrátila túto prezumpciu zodpovednosti.

V štandardných podmienkach civilizovaného, osobitne právneho štátu uplatňuje sa zásada prezumpcie neviny. Znamená to, že žalobca musí obvinenému vinu na spáchaní zločinu dokázať pred súdom, a až do výroku rozsudku sa obžalovaný považuje za nevinného. V podmienkach totálnej vojny, priemyselného vyvražďovania národov a rás, skutočnosti, že obyvateľstvo týchto štátov neprejavovalo proti danému režimu rozsiahly odpor (rezistenciu), sa vychádzalo z poznania, že občania týchto štátov sú zodpovední za činy svojho štátu, štátneho aparátu. V tomto zmysle, adekvátne k tomuto stavu sa zodpovednosť týchto osôb zakladala nie na prezumpcii neviny, ale na prezumpcii viny. Nebola to v žiadnom prípade zásada „kolektívnej viny“. Každá osoba mohla dôkazom svojho antifašistického, vlasteneckého, humánneho konania prelomiť predpoklad svojej viny, a tým dokázať svoju nevinu.

Výroky prezidenta ČSFR Václava Havla v tejto súvislosti vyjadrovali iba celkový, abstraktný humanizmus. Známe je, že prezident už Českej republiky a predseda vlády Českej republiky – Václav Klaus a Miloš Zeman – vyriešili vzťah k tejto otázke inak ako Václav Havel. A to v súlade s právnou doktrínou Českej republiky, že tu nešlo o vyhnanie, ale o odsun. A že odsun bol založený nie na kolektívnej vine, ale na prezumpcii (predpoklade) zodpovednosti. Stalo sa tak v spoločnej deklarácii Spolkovej republiky Nemecka a Českej republiky.

Ústavný súd Českej republiky v odôvodnení svojho nálezu, publikovaného pod č. 5/1992 Zb., podrobne a vyargumentovane našiel právo tak, že išlo o uplatnenie konštrukcie prezumpcie viny. Stalo sa tak vzhľadom na podmienky okupácie Čiech a Moravy, úplnej straty jej samostatnosti a slobody, v podmienkach, keď bolo treba, aby sa štátne orgány Československa vytvorili a pôsobili v zahraničí a v emigrácii. Podľa vtedajších platných noriem sa československý štát nachádzal v stave ústavnej núdze.

Slovensko riešilo túto situáciu v deklarácii SNR v roku 1992. Vyslovilo poľutovanie nad týmto konaním, t. j. odsunom Nemcov (karpatských Nemcov) z jeho územia. Zdôraznilo, že považuje Slovensko za domov slovenského národa, ale aj za domov všetkých národností, ktoré sa v minulosti zúčastňovali na jeho vytváraní a svojou prácou tvorili jeho hodnoty materiálne aj kultúrne. Odmietlo všetky formy uplatňovania kolektívnej viny, a to bez výnimky, nech by sa jej aplikovanie zdôvodňovalo akýmkoľvek spôsobom. Z hľadiska slovenskej právnej doktríny je jej obsah a stanovisko obdobné ako stanovisko Českej republiky.

Autori monografie sa v kapitolách o vývoji diplomatických vzťahov tiež nevedeli vyrovnat' s otázkou, či používať pre hlavné mesto Slovenska buď nemecké pomenovanie mesta – teda Pressburg, alebo slovenské pomenovanie platiace od roku 1919 – Bratislava. Od roku 1922 bolo diplomatické zastupiteľstvo Nemecka zriadené v ČSR so sídlom v Prahe a konzulát so sídlom v Bratislave. Medzi nemeckými a československými orgánmi vtedy prepukol spor v otázke označenia zastupiteľstva. Nemecké zastupiteľstvo nevidelo vtedy

dôvod, aby používalo nový úradný názov mesta, v ktorom sídlil konzulát. Až po dvanástich rokoch, teda v roku 1934, šéf zastupiteľstva nariadil, aby sa vo vzťahu k československým orgánom používalo pomenovanie Bratislava. Vo všetkých iných prípadoch používali pomenovanie Pressburg (s. 34). Pri nadviazaní diplomatických stykov so Slovenskou republikou v roku 1993 „*nemecké veľvyslanectvo v hlavnom meste Slovenska sa označuje nemeckým geografickým názvom Pressburg*“. Tvrdilo sa ďalej, že nemecké pomenovanie lokality súvisí s jej prvou zmienkou v Salzburškých análoch z roku 907 (s. 105). A tu je nesúlad. Podľa úryvku zo slovenského vydania tohto dokumentu sa lokalita v týchto análoch volala Brezalauspurch. Až z tohto mena sa vyvinul názov Bresburg z roku 1108, z ktorého sa vyvinul nemecký názov Pressburg. A všetky tieto názvy v sebe nesú meno zakladateľa hradiska nad Dunajom, ktorý sa volal Braslav, nemecky Pressburg. Vzniká otázka, ako to bolo s názvom Bratislava, názvom hlavného mesta Slovenska. Tvrdenie nemeckých autorov monografie by teda nebolo pravdivé. Prvý a pôvodný názov mesta nebol nemecký, nebol to názov Pressburg. V spore s československými úradmi sa nedalo zvíťaziť údajným prvým názvom lokality, ani podľa Salzburškých análov. Argumentovať sa ďalej dalo tvrdením, že to bolo nemecké mesto. Ale pred vznikom ČSR tu väčšinu obyvateľstva netvorili Nemci, ale Maďari. Ani tento argument neobstál. Situácia sa vyriešila až nájdením historického dokumentu z nemeckej diplomacie, ktorý sa stal precedensom. Bol ním poverovací list prvého vyslanca na Slovensku z 20. júla 1939. Práve v tomto dokumente použila nemecká strana

pre „Pressburg“ oficiálny názov „Bratislava“. A práve tento dokument sa stal v roku 1993 právnym a politickým základom, právnym precedensom, na základe ktorého a odkedy používa nemecký zastupiteľský úrad pre Pressburg slovenský úradný názov – Bratislava. Geografické a úradné pomenovanie zosúladiť s diplomatickým a medzinárodnoprávnym. Poznamenávame však, že podľa úzu, podľa obyčajov a aj podľa diplomatických a medzinárodnoprávných noriem platí, že názov, pomenovanie aglomerácií v geografii a v kartografii sa používa v súlade a podľa úradného názvu mesta, najmä hlavného mesta suverénneho štátu, ktoré je zakotvené a upravené v jeho právnom poriadku. V tomto konkrétnom prípade nemecko-slovenských diplomatických vzťahov sa vlastne do určitej miery prejavuje evolúcia Slovenska, jeho hlavného mesta, od územia, ktoré nemá ústavnú a medzinárodnú relevanciu, na územie a mesto, ktoré takýto právny status má. Pozoruhodná je skutočnosť, ktorá súčasne vyvoláva otázky, že autori monografie vo svojom predslove, tak v nemeckej, ako aj slovenskej transkripcii, napísali, že najstaršie písomné zmienky sa nachádzajú práve v nemeckých kronikách, a v ďalšom píšú tieto názvy podľa slovenského pravidla: a to – Devín z roku 864 vo Fuldských análoch a Bratislavský hrad z roku 907 v Salzburškých análoch (s. 7).

Je len na škodu veci a dobrej nálady, ak sa v titulkoch knihy jej nemeckej časti uvádza, že vydavateľom je – Nemecké vyslanectvo v „Pressburgu“, nie v Bratislave. Tak sa to uvádza v slovenskom preklade.

Dielo autorov Matthiasa Dornfeldta a Enrica Seewalda s doslovom pána veľvyslanca

Joachima Bleickera je originálnym, prvotným počinom v tejto oblasti, t. j. v oblasti histórie medzinárodných vzťahov Nemecka a Slovenska. Monografia je vydarená, má atribúty odborného diela a prináša pozoruhodné podnety pre čitateľa. Je aj príspevkom pre spoločné nahliadnutie späť, a to na posledných sto rokov dejín Slovenska.

Josef Beňa

DINUŠ, P. a kol.: **Október 1917 a súčasnosť**. Bratislava : VEDA 2018, 297 s., ISBN: 978-80-224-1688-7

DINUŠ, P. et al.: **October 1917 and the present**. Bratislava : VEDA, 2018, 297 p., ISBN 978-80-224-1688-7

Recenzovaná publikácia je veľmi záslužná i dôstojné pripomenutí jedné z kľúčových udalostí 20. storočia – stoletého výročia tzv. Veľkej říjnové socialistické revolúcie. Navazuje na konferenciu v roku 2017, ktorou zorganizoval Ústav politických vied SAV, a obsahuje jedenáct príspevků, z nichž deset je od slovenských autorů (dva autoři, jmenovitě Škvrnda a Beňa, přispěli dvěma texty) a jeden od autora českého (Hrubec). Editorem zmíněné kolektivní monografie je ředitel Ústavu politických vied SAV, Peter Dinuš, který sám přispěl jak svou studií, tak i úvodem. V něm mimo jiné stojí za pozornost myšlenka, že Říjnová revoluce vyjadřovala touhy, nálady a požadavky lidových mas. Domnívám se, že tato idea velmi výrazně sjednocuje (explicitně či implicitně) všechny příspěvky a zároveň jde i proti duchu

dnešní doby, který často vykládá VŘSR jako puč či spiknutí, které provedla hrstka profesionálních revolucionářů bez vědomí či dokonce proti zájmům lidu, kterým se jen zaštiťovala. Publikace, jak dále upozorňuje v předmluvě editor, reflektuje právě vztah revoluce k emancipaci širokých vrstev a jejich zápas za nový typ společnosti bez vykořisťování, útlatku a odčizení. Příspěvky toto téma rozebírají nejen ve vztahu k Říjnové revoluci, ale sledují i životaschopnost procesů, které revoluce vyvolala či charakter společností, které na ní byly založeny a v neposlední řadě se věnují i rokům 89 – 91, kdy došlo porážce těchto idejí. Publikace tak není jen čistě historický rozbor VŘSR, ale sleduje její vlivy v dlouhodobé časové i širší geografické perspektivě.

To najdeme hned prvých dvou príspevků docenta Škvrndy, kde ukazuje, že socialistickou revolúci je třeba chápat ve dvoch významoch – v užšom smysle jako prechod od politickej moci do rukou pracujúcej triedy a nastolení diktatury proletariátu a v širšom smysle jako delší obdobie od dobyti moci pracujúcej triedou po vybudovaní socializmu. Klasická marxistická teória (Marxova a Engelsova) revolúcie pracovala s materialistickým rámcem a predpokládala, že revolúcie vypukne celosvetovú a bude mať podobu dlhodobého procesu prechodu od kapitalistickej spoločensko-ekonomickú formácie pres socialistickú až ke komunistické. Druhá koncepcia, rozpracovaná Leninom, vychází z toho, že v podmienkach imperialismu môže revolúcie probehnout len v jedné zemi. Tretí koncepcia sa opiera o pôvodnú marxistickú koncepciu, ale rúžne ji modifikuje. Za jejího nejvýznamnějšího predstavitele se považuje Trockij se svojí teorií permanentní

revoluce a odmítnutím jak Stalinovy koncepce dvou stádií vývoje rozvinutých zemí, tak i jeho pojetí socialismu v jedné zemi. Čtvrtá koncepce, spojená s neomarxismem, který je vnitřně výrazně diferencovaným, a ovlivněna frankfurtskou školou a obecně kritickou teorií má vůči socialistické revoluci rozporný postoj, který často přechází až v její odmítání. Pátá skupina, spojená například se jménem amerického sociologa Jamese DeFronza, se zaměřuje na revoluce a revoluční hnutí ovlivněná VŘSR ve východní Evropě, Číně, Vietnamu či Kubě. Šestý přístup kritizuje socialistické revoluce z praktického i teoretického hlediska a byl ovlivněn prací Arendtové o totalitarismu.

Profesor Beňa ve svém příspěvku z pohledu právníka ukazuje, že ruská revoluce uplatnila revoluční násilí a bránila se uplatněním trestněprávních metod, které však byly legitimní a odpovídaly kritériím nutné obrany. Také zdůrazňuje, že rozhodující složkou bylo angažování ruského proletariátu a rolníků v prospěch revoluce. Pokud můžeme říci, že dědictví ruské revoluce skončilo v devadesátých letech, tak je třeba si uvědomit, že nebylo poraženo, ale uzbrojeno. Z postsovětského Ruska se za éry Jelcina stal stát oligarchů, mafie a privatizátorů, v kterém se zhroutil finanční systém a došlo k obnovení vrstvy sociálně vyloučených – ale ani tehdy nebyla už možná a představitelná cesta před rok 1917

Profesor Lysý upozorňuje, že ruská revoluce a její vliv se v hluku dnešní společnosti neztrácí. S odkazem na významného marxistického historika Hobsbawma zdůrazňuje, že jejím dědictvím v dnešním století nebude už ekonomický růst, tak jako byl ve století minulém, ale důraz na společenskou distribuci.

Domnívá se, že kapitalismus má v sobě sebe-destrukční potenciál, ale kritizuje klasickou marxistickou koncepci, že k jeho konci přispěje revoluční proletariát. To však neznamená, že zmizel protiklad mezi prací a kapitálem, ale svět námezdní práce se stává složitější a autonomnější. Odmítá ale také neoliberalní interpretaci, podle které rozpad sovětského systému ukazuje nemožnost a neživotaschopnost nekapitalistického společenského systému. Také ukazuje, že občanská revoluce, která vedla na počátku devadesátých let k rozpadu SSSR, nechtěla etablovat předrevoluční pořádky a tudíž že můžeme zařadit Říjnovou revoluci mezi revoluce úspěšné. Zároveň upozorňuje i na její chyby a nedostatky, například jak si ruská inteligence uzurpovala právo hrát vedoucí úlohu ve vztahu k lidu – v protikladu v německém sociálním demokratům, kteří chtěli být socialisticky smýšlejícím dělníkům oporou.

Příspěvek doktora Dinuše je silná kritika tzv. obrodných procesů ve východní Evropě (jak koncem 80. let, tak i Pražského jara v roce 1968) i v Sovětském svazu za éry Gorbačova. Ukazuje, že i když se tyto procesy tvářily jako boj proti „stalinismu“ a úsilí o zdokonalení socialismu, jejich reálným cílem byla systémová změna – v podobě odmítání společenského vlastnictví, netřídního přístupu k výkladu společenských a politických procesů a s tím například spojené přehlížení třídní role státu. Opozice byla umlčována, izolována a neutralizována – za výrazné pomoci masových médií. I když se Gorbačov neustále odvolával na Lenina, bylo jasně zřetelné, že společenský život se řítí k restauraci kapitalismu. Autor kritizuje dnešními historiky tak často zastávaný názor, že Gorbačov odmítl jakkoliv zasahovat v ze-

mích východní Evropy. Naopak, tlačil na stranické vedení, aby se vzdalo moci v prospěch sil, které usilovaly o restauraci kapitalismu, a dal jasný signál, že neusiluje o udržení socialismu. Přesto, i když například v Polsku v roce 1989 proběhly volby, které byly vlastně plebiscitem, v němž se hlasovalo pro či proti zachování socialismu, byla volební účast velmi malá – v prvním kole 67 procent a v druhém dokonce jen 25 procent. Stejně tak v Československu demonstrace organizované nezávislými skupinami nedokázaly vyvolat masové protesty – k tomu napomohla až v listopadu rozšířená zpráva o smrti studenta, která se však později ukázala dezinformací a provokací. I následná politika dialogu mezi Občanským fórem a KSČ byla ve skutečnosti procesem, v kterém jedna strana diktovala své požadavky a druhá je jen plnila. Vědomé úsilí o likvidaci socialismu nebylo přáním pracujících vrstev ani v SSSR, ani ve východní Evropě.

Docent Hrubec vidí VŘSR jako vzor marginalizovaných, kterým přinesla emancipaci, ale i problémy. Uvádí, že v minulosti mnozí předvíдали sovětskému režimu krátké trvání, ale dnes stojí badatelé naopak před úkolem odhalit, co bylo zdrojem jeho dlouhého trvání. Měl výrazný emancipační vliv i na Západ – nutil jeho představitele vytvořit sociální stát. Až po jeho pádu se projeví destruktivní tendence neoliberalismu, které sociální stát odbourávaly. Hrubec s odkazem na Tariqa Aliho upozorňuje, že vzpomínky na emancipační rozměr ruské revoluce vyvolávají v dnešním globálním světě odpor. Velký pozitivní aspekt vidí autor v sovětech jakožto organizacích, které výrazně prohlubují participaci širokých vrstev obyvatelstva – a to nejen na

úrovni politické, ale především a jedinečně, v oblasti ekonomické. Autor sleduje pak tuto inspiraci jak v současné praxi, tak i rovině teoretické. V praktické rovině má podobu různých participativních systémů, které se objevily ve světě v průběhu dvacátého století, především v Jižní Americe, jmenovitě v zemích jako je Venezuela, Bolívie, ale především Brazílie, s jejím, mezi obyvateli velmi oblíbeným, tzv. participativním rozpočtem. V teoretické rovině se tento vliv projevuje třemi koncepcemi ekonomické demokracie – pareconem; ekonomickou podnikovou demokracií a autonomní ekonomickou demokracií.

Docent Hohoš vidí jako hlavní a trvalý důsledek ruské revoluce, že akcelerovala modernizaci zaostalých agrárních států. Evropa je stejně tak západní, jako východní a Rusko je součástí evropského civilizačního okruhu i se svojí dimenzí asijskou – byzantským dědictvím a ortodoxním náboženstvím. Zároveň se ale autor hlásí k myšlence francouzského historika Fureta, že ruská revoluce nepřinesla vzor společenského uspořádání, který by byl hodný následování.

Přesto souhlasí s ideou, která, jak jsem uvedl na začátku, prostupuje celou recenzovanou publikací, tedy že subjektem revoluce byly prokazatelně lidové masy – například sověty vznikaly spontánně již v roce 1907. Lenin tuto plebejskou revoluci přetvořil do bolševické moci. Autor se také domnívá, že Rusko nemohlo jít demokratickou, nekapitalistickou cestou, protože k tomu nebyly vytvořeny historické podmínky. Nedošlo také k naplnění Marxovy představy, že třída o sobě se přetvoří v třídu pro sebe. Navíc, v dnešním světě neexistuje žádný homogenní třídní subjekt, který

by mohl provést revoluci. Dnes nejvíce zbedačená třída, tzv. prekariát, je nehomogenní. Paradoxně, třídou pro sebe se stala nadnárodní kapitalistická třída.

Doktorka Dinušová vnáší do publikace genderovou dimenzi a ukazuje, že rodový a třídní útlak jsou vzájemně propojené – a tudíž i jejich řešení musí být souběžné. Když chceme odstranit jedno, musíme odstranit i druhé. Není možné kritizovat kapitalismus bez kritiky patriarchy a patriarchy bez kritiky kapitalismu. Význačnost VŘSR spočívá mimo jiné v tom, že byla společenskou změnou, která dokázala překonat oboje.

V příspěvku magistra Takáče najdeme mimo jiné výklad Leninova vymezení vůči Kautskému. Podle posledně jmenovaného je třeba čekat, až ve společnosti dojde k posílení demokracie a poté také postupně a pomalu dospěje k socialismu volební cestou. Novátorský Leninův přístup je naopak v důrazu na revoluční stranu, která zabezpečí energii, pevnost a kontinuitu politického boje. Byl si také vědom toho, že překážkou k dosažení k socialismu nejsou jen opoziční strany a buržoazie, ale především samotný stát, který je mocí stojící nad společností a bránící jí ve vytvoření takového světa, který by odpovídal kapacitám, které má v dané době k dispozici. Autor příspěvku však zároveň i upozorňuje na kritiku Dunajevské, že strana se nemá stát elitním klubem, ale má důvěřovat schopnosti běžných lidí, k čemuž však podle ní nedošlo – naopak, oddělení strany od mas jak stranu, tak i revoluci odsoudilo ke zkáze. Takáč se hlásí k názoru historika Hardinga, že chyba Lenina spočívá v tom, že zavrhl dělbu moci a pravidla vytvářel za pochodu, a tudíž vytvořil instituce

i atmosféru politické intolerance, které vedly ke stalinismu. Zároveň však Takáč upozorňuje, že Lenin byl osobně velmi skromný a odmítal kult osobnosti. Také je třeba vidět, že vedl důrazný boj proti byrokratizaci a nekompetentnosti státní správy. Na konci svého života se snažil vytvořit rovnováhu mezi rozličnými částmi systému, které by zabezpečovaly vzájemnou kontrolu moci – i když podle našeho autora zde vkládal příliš naivní naděje do technokratického vedení.

Docent Malík ve svém příspěvku ukázal na velmi zajímavý rozdíl mezi ruskou revolucí a tím, co se dnes jako revoluce často označuje. VŘSR měla všechny klasické rysy – emancipační patos, ideologické pozadí i revoluční subjekt, který mohl dosáhnout společenské změny. Klíčovou rolí vidí autor v ideologii, která oslovovala masy apelem na jejich racionální a skupinové zájmy. Ideologie však ztrácí význam tam, kde je společnost příliš atomizovaná a rozdrobená – a to platí výrazně pro dnešní dobu. To, co dnes přemění individua na hustý dav, je smyslová představa, obraz – a jím vygenerované silné emoce. Dnešní revoluce tak nejsou ideologické. Necílí na vytváření nového světa, ale na nový pohled na stávající svět – zasahují mentální struktury a mění náš způsob vidění. Destrukce materiálního světa je jen jejich vedlejším účinkem. To, co jim zásadně schází oproti klasickým revolucím, je emancipační rozměr.

Recenzovaná publikace si bezpochyby najde své čtenáře. I když může být náročná pro studenty či laiky, kteří nemají základní historické znalosti, poučenějšímu čtenáři nabízí netradiční, až provokativní perspektivy, které ho přinutí promyslet a možná i přehodnotit své

vlastní názory – a tým jednoznačne naplňuje i cíl, který od kvalitní literatury čekáme.

Martin Brabec

KRASTEV, I.: Čo príde po Európe? Zanikne Európska únia podobným spôsobom ako habsburská monarchia? Bratislava : Kalligram, 2018, 133 s., ISBN 978-80-89916-66-5

KRASTEV, I.: After Europe? Bratislava : Kalligram, 2018, 133 p., ISBN 978-89916-66-5

Ivan Krastev, bulharský politológ a komentátor globálneho politického diania, prináša rozsahom kratšiu, o to však významnejšiu publikáciu, venovanú vnútorným hrozbám, ktorým čelí súčasná Európska únia. Jej význam spočíva nielen v aktuálnosti, ale aj unikátnosti východoeurópskeho pohľadu na súvislosti, ktorý má ambíciu preniknúť poza tradičné názorové línie v témach, akou je migrácia, európsky konsenzus a európske výzvy budúcnosti. V dvoch ústredných kapitolách sa postupne dotýka problému migrácie a jej dosahov, globalizácie a vplyvu na dôveryhodnosť inštitúcií a koreňov populizmu, ktoré autor označuje ako európske paradoxy.

Motív, na ktorý sa autor v úvode štúdie zameriava, je prepojenie historickej roly habsburskej monarchie v stredoeurópskom regióne, ale i v celkovom európskom meradle, a vízie, ktorú sa jej nikdy nepodarilo dosiahnuť. Dáva tak do súvisu význam jednotiacej myšlienky stojacej v pozadí monarchie mnohých národov a neskoršie vytvorenie Európskej únie v snahe

sklíbiť ekonomické, politické a kultúrne hodnoty v jednotnej idei. Čitateľ môže pozorovať autorovu náklonnosť k projektu habsburskej ríše, ktorá podľa neho svojho času nebola docenená. Pohľad, s ktorým sme v danej štúdii konfrontovaní, je v mnohom odlišný od západoeurópskych autorov. Sám autor zdôrazňuje povahu myšlienky európskej integrácie ako niečo, čo nespochybňujeme, jej zastavenie a rozpad je v bežnom literárnom a politickom diskurze „nemysliteľný“ (s.10). Neznamená to však jej stabilitu, práve naopak, „Európa momentálne trpí krízou svojej vlastnej identity“ (s.15) a v otázke medzinárodných vzťahov je jej rola značne oslabená. Krastev poukazuje na úspešnosť európskeho projektu, ale zároveň aj na stratu sociálnych kontaktov a schopnosti reagovať, ktoré európsky kontinent vzdialili od všeobecného globálneho vývoja natoľko, že ostáva v izolácii a predstava akýchsi Spojených štátov európskych je dnes menej prítiahľivá ako kedykoľvek predtým. V procese masovej migrácie, nástupu nových technologických pretekov a otvorenia konfliktov sa ocitáme v situácii, keď prežitie formy nacionalizmu, tradícií a náboženstva dostávajú nové podoby a stávajú sa tak opäť aktuálnymi. Budúcnosť Európy ako projektu ekonomickej, politickej a kultúrnej spolupráce sa pravdepodobne zmení alebo prekoná. Autor preto kladie otázku: Čo príde po Európe?

Otázky, ktoré v súčasnom globálnom dianí vyplávali na povrch, sú v mnohom bojom starého s novým, bojom pamäti so skutočnosťou. Región, v ktorom žijeme, bol poznačený rozpadmi od čias rakúsko-maďarského vyrovnania. Rozpad monarchie po prvej svetovej vojne, zrušenie sa systému za železnou oponou

a následný rozpad Sovietskeho zväzu sú skúsenosti, ktoré podľa autora determinujú naše nazeranie na súčasnú krízu EÚ, ktorá je vnímaná úplne odlišne v Paríži a v strednej Európe. Osobitosťou knižnej publikácie je analýza presahujúca typickú kritiku inštitúcií a európskych elít, oveľa viac sa v nej zameriava na otrasy samotnej európskej idey.

Výzva, na ktorú európsky liberalizmus podľa Krasteva nedokáže odpovedať, je novodobá migračná a utečenecká kríza. Bez ohľadu na rôznorodosť názorov poukazuje na fakt, že neschopnosť koordinovať jednotlivé európske politiky, vnímanie migrácie len ako win-win situáciu je tým, čo vynáša do popredia novodobý populizmus, podieľa sa na rozklade EÚ zvnútra. Zároveň poukazuje na posun v tradičnej pravicovo-ľavicovej dichotómii, ktorá korešpondovala so sociálnym a triednym postavením elektorátu. V súčasnosti môžeme pozorovať odklon tradičných sociálnodemokratických voličov k pravicovým populistom často práve z dôvodu obáv z migrácie a s ňou prichádzajúceho rozvratu tradičných hodnôt, istôt a náležitosti k miestu. Krastev poukazuje na rozdelenie obyvateľstva podľa príslušnosti k priestoru a na druhej strane príslušnosti k miestu. Následne sa vo vnútri EÚ odohráva boj medzi novými protikladnými skupinami, pričom stará triedne typizovaná polarizácia ľavice a pravice stráca svoj význam.

Oveľa zásadnejšou sa stáva skúsenosť a otvorenosť k prijatiu nového. Autor analyzuje migračnú krízu ako problém, ktorý rozdelil Európu a zároveň vyniesol do popredia aj problematiku odlišných pohľadov v západnej a východnej časti EÚ. Podobne o migrácii uvažujú aj iní európski autori. Jacques Rupnik po-

dobne ako Krastev poukazuje na obmedzenú historickú skúsenosť strednej Európy s kolonizáciou, naopak, tieto národy boli samy kolonizované. Uvedený faktor má hneď dve roviny, prvou je absencia akejsi viny za spoluúčasť na kolonizácii tretieho sveta, na druhej strane však možno hovoriť aj o nedostatku prienikov s novými kultúrami, rasami či jazykmi. Súčasný kozmopolitný pohľad je tak v mnohom pre Stredoeurópanov neznámy a zároveň podozrivý. Český historik Jan Křen tiež dodáva, že jedným z rozhodujúcich elementov pri vnímaní migračnej krízy v krajinách bývalej východnej Európy je aj skúsenosť s problematickou integráciou Rómov¹. Oba zmienené faktory nenašli pochopenie vo vyšších štruktúrach EÚ pri formovaní migračnej a azylovej politiky. „*Migračná kríza nielen podkopala liberálny konsenzus, ktorý v Európe desaťročia prevládala, ale vyvolala tiež krízu identity na pravej aj ľavej strane spektra a obrátila hore nohami samotné argumenty, ktorými EÚ vysvetľovala svoju existenciu*“ (s. 48.)

Krastev sa vo svojej štúdii dotýka historických, psychologických i politických aspektov, ktoré ovplyvňujú vnímanie dnešných kríz. Cez odklon od „*ideológie ľudských práv*“, ktorá podľa neho po roku 1989 nahradila utópie 20. storočia, plynule prechádza k dichotómii medzi Východom a Západom, ktorá sa pod vplyvom migračnej krízy znovu obnovila. Zdôrazňuje práve historické okolnosti, ktoré definujú obavy Stredoeurópanov z prílevu migrantov. Hoci poukazuje na paradox, že špecificky stredoeurópske krajiny majú za sebou výrazné vlny emigrácie do západnej Európy i USA,

¹ KŘEN, J. *Čtvrt století střední Evropy*. Praha : Karolinum, 2019, s. 300.

ostávajú dnes voči prijatiu cudzincov uzavretí. Jedným z dôvodov, ktoré Krastev uvádza, je aj skúsenosť života v mnohonárodnostnej monarchii, spojená s komplikovaným obdobím poznačeným národno-emancipačnými procesmi za osamostatnenie. Z tohto pohľadu sa návrat k multietnicite a multikonfesionalite môže zdať ako krok späť. Naopak, západné krajiny postavené na francúzskom národnom a nemeckom štátnom princípe predstavujú v danej oblasti úplne odlišnú historickú skúsenosť. Zanedbateľný nie je ani demografický pokles nativity v krajinách strednej Európy, ktorý je tiež jedným z faktorov strachu z akéhosi ovládnutia inou kultúrou a „*etnického zániku*“.

V neposlednom rade je potrebné podľa autora vziať do úvahy aj určité sklamanie, ktorým dnešní Stredoeurópania prechádzajú, predovšetkým čo sa týka životnej úrovne a štandardu, od ktorého po roku 1989 očakávali, že dnes bude na rovnakej úrovni ako v bývalých západných krajinách EÚ.

V záverečných kapitolách publikácie ponúka autor pohľad na paradoxy, ktoré vo fungovaní EÚ môžeme pozorovať aj v domácom kontexte. Nedôvera v politické elity a inštitúcie je citeľná naprieč EÚ, vynáša aj v krajinách V4 do popredia lídrov, ktorí moc exekutívy upevňujú a posilňujú. Strata pocitu „*kontroly nad svojím osudom*“ a dlhodobá absencia politického a dejinného víťazstva prenáša vinu na európske meritokratické elity a imigrantov ako sily, ktoré sa vzájomne posilňujú a dopĺňajú. Frustrovaná časť voličov potom napriek nedôvere v systém a inštitúcie podporuje populistických lídrov, s ktorými majú spoločných nepriateľov a ktorí im ponúkajú rýchle a definitívne riešenie ich problémov. Nezanedbateľnú úlohu

v spomínaných procesoch potom tvoria sociálne siete a rôzne konšpirácie. „*Podobné teórie sa najväčšej popularite tešia v obdobiach veľkých spoločenských zmien a sú prejavom túžby po poriadku v komplikovanom a ťažko pochopiteľnom svete*“ (s. 90.) Viera v konšpirácie sa podľa Krasteva stáva novou „*kváziideológiou*“, môže rozhodnúť o politickej príslušnosti a nahrádza rolu, ktorá bola kedysi vyhradená pre náboženstvá či etnickú príslušnosť.

Autor sa zamýšľa nad búrlivým 20. storočím plným protestov za ľudské práva, pacifizmus, slobodu či demokraciu a nad aktivitou a vášňou vtedajších aktivistov v porovnaní so súčasnosťou. Ilustruje jeden z paradoxov dnešnej západnej civilizácie práve na aktivite mladých ľudí, ktorí podľa štúdií nedokážu transformovať svoje hnutia do reálnej a účinnej politickej reprezentácie. Tieto hnutia majú síce nadnárodný charakter, nestávajú sa však obrancami ideí EÚ, často práve naopak. „*Predstava demokracie bez reprezentácie takmer úplne znemožňuje akúkoľvek vážnu diskusiu o budúcnosti EÚ*“ (s. 97). Mohli by sme z toho následne vyvodiť, že hoci dnešnej generácii nechýba aktivita či nadšenie, nedôvera v reálnu tvorbu politiky a formovanie inštitúcií znemožňuje ich väčšiu účinnosť v praxi. Na druhej strane môžeme pozorovať odklon ľudí od dôvery voči odborným a expertným štruktúram vo vedení EÚ. Úpadok dôvery v meritokraciu dokladá Krastev viacerými svetovými štúdiami. Zároveň vyhodnocuje jej nedôveryhodnosť predovšetkým z dôvodu základného rozdielu medzi dnešnou európskou meritokraciou a medzi aristokraciou feudálneho systému. Obe štruktúry majú vo svojom období zásadný vplyv na fungovanie štátov, rozdiel je

však v ich lojalite k miestu. Zatiaľ čo aristokracia bola vždy viazaná na pozemky a územie štátu, dnešná meritokracia je v očiach občanov nestálou „*elitou bez lojality*“. Neexistujú pevné záruky, že v prípade zrútenia systému ostanú v krajine a budú znášať následky tak ako „bežní smrteľníci“.

Čo príde po Európe, nie je len knižným náčrtom toho, že Európska únia ako projekt je odsúdená k osudu habsburskej monarchie, práve naopak. Autor v nej vzhľadom na rozsah predkladá pozoruhodnú analýzu dnešného stavu tak západnej, ako i stredoeurópskej spoločnosti. Mohli by sme usudzovať, že ko-reňom viacerých zmienených problémov je komplexná neistota v spoločnosti, strata predvídať nasledujúce udalosti a nedôvera v tých, ktorí by mali rozhodovať v našom mene. Publikácia, ktorá sa z veľkej časti upiera na negatívne aspekty fungovania EÚ, sa nám môže občas zdať príliš pesimistická, málo pochvalná, akoby už v samotnú európsku ideu ani neverila. Za prínosné je však možné považovať práve to, že autor analyticky odкрýva páľčivé a často prehliadané skutočnosti bez toho, a napriek tomu, že by sme si možno priali, aby neboli pravdivé. Na druhej strane sa často citované skutočnosti zhrnuté v danej publikácii môžu stať súborom námetov na zlepšenie, menovateľom toho, čoho sa síce bojíme, ale zároveň je potrebné tomu čeliť. Kniha je preto vhodná tak pre odbornú, ako i laickú verejnosť, keďže témy, ktorým sa venuje, zasahujú bežnú každodennosť i priame odporúčania pre tvorbu európskej politiky.

Lucia Hlavatá

FUKUYAMA, F.: **Identita**. Bratislava: Premedia, 2019, 178 s. ISBN 978-80-8159-753-4

FUKUYAMA, F.: **Identity**. Bratislava : Premedia, 2019, 178 p., ISBN 978-80-8159-753-4

Francis Fukuyama je americký politológ a politický ekonóm. Celosvetovo známy sa stal po napísaní knihy *Koniec dejín a posledný človek* z roku 1992, v ktorej rozvíja Hegelovu filozofiu dejín a predstavuje tézu o definitívnom víťazstve liberálnej demokracie. Vo svojich posledných dvoch dielach¹ sa rozsiahlo zaoberal vznikom a fungovaním štátu, moderných politických inštitúcií a ich úpadkom. Fukuyamova najnovšia kniha predstavuje reakciu na súčasné globálne politické trendy. Autor sám priznáva, že priamym impulzom na jej napísanie bolo zvolenie Donalda Trumpa za amerického prezidenta a odhlasovanie odchodu Veľkej Británie z Európskej únie. Spolu s vývojom v ďalších krajinách ako Rusko, Turecko, Maďarsko, Poľsko, Thajsko alebo Filipíny to Fukuyama vníma ako súčasť širšieho fenoménu. V zhode s politológom Larrym Diamondom hovorí o globálnom úpadku demokracie, ktorý podľa neho možno pozorovať približne od roku 2005.

Ústredným termínom, s ktorým Fukuyama vo svojom diele pracuje, je *thymos*, čím nadväzuje na Platónovu teóriu duše. *Thymos* predstavuje tú časť duše, ktorá túži po dôstojnosti a podľa Fukuyamu ju tvorí *isothymia* ako túžba po rovnom uznaní a *megalothymia* ako túžba

¹ The Origins of Political Order a Political Order and Political Decay (v českom preklade vyšla pod názvom Politický rád a politický úpadek).

po nadradenosti. Druhým kľúčovým pojmom je *identita*, ktorá v jeho chápaní „*vytvára rozdiel medzi autentickým vnútrom jedinca a vonkajším svetom, v ktorom platia spoločenské pravidlá a normy, pričom tento vonkajší svet v nedostatočnej miere berie do úvahy hodnotu alebo dôstojnosť jednotlivca*“ (s. 21). Fukuyama v súlade s Hegelom tvrdí, že boj o uznanie je hlavným hnacím motorom ľudských dejín a požiadavku po uznaní identity jednotlivca považuje za „*strešný koncept, ktorý zjednocuje väčšinu toho, čo sa dnes vo svetovej politike odohráva*“ (s. 14). Moderný význam identity sa podľa autora veľmi rýchlo mení na politiku identít, v rámci ktorej jednotlivci vyžadujú verejné uznanie. Politika identít pochádza podľa neho práve z časti duše zvanej *thymos*.

Podľa Fukuyamu bola požiadavka po uznaní všeobecného práva na dôstojnosť podstatou demokratizačných hnutí od čias Francúzskej revolúcie až po farebné revolúcie v Gruzínsku a na Ukrajine a Arabskú jar. V priebehu 19. storočia podľa autora vznikli dve protichodné verzie dôstojnosti a dva prístupy k identite. Jedna viedla k uznaniu práv jednotlivca, a teda k liberálnym spoločnostiam, druhá ku kolektívnej identite, ktorá sa najvýraznejšie prejavila v nacionalizme a spolitizovanom náboženstve. Nacionalizmus a islamizmus považuje za dve podoby tej istej politiky identít. Aj keď uznáva, že to nevysvetľuje všetky špecifiká týchto javov, vykazujú podľa neho mnoho spoločných znakov.

Fukuyama v knihe otvára aj problematiku úpadku politickej ľavice v Európe a príčiny vidí práve v politike identít, ktorej nositeľom sa v súčasnosti stáva pravica. Sociálnodemokratická ľavica sa podľa neho od 60. rokov po-

stupne preorientovala a jej dôraz sa presunul z túžby po rovnosti na požiadavky čoraz väčšieho množstva menšinových skupín (sexuálnych, rodových, etnických). Ako vysvetľuje, „*boj sa už nesústredil na zabezpečenie ekonomickej rovnosti jednotlivca, ale na uznanie nových skupín a na ich skupinové práva*“ (s. 106). Táto zmena podľa Fukuyamu viedla k tomu, že pozornosť ľavice sa v Európe a Severnej Amerike odklonila od starších a väčších skupín – najmä robotníckej triedy, ktorých problémy sa tak dostali na okraj pozornosti. Ľavicová politika identít sa podľa autora začala zameriavať iba na niektoré identity a ostatné ignorovala. Dôraz na politiku identít sa tak začal presúvať z pôvodnej ľavej strany politického spektra doprava, kde sa v súčasnosti etabluje. Dôležitú úlohu v tom podľa autora zohral Donald Trump. Ten dokázal osloviť veľkú časť elektorátu robotníckej triedy, ktorá vníma zhoršenie svojej ekonomickej situácie a sociálneho postavenia najmä ako stratu dôstojnosti. Fukuyama v tejto súvislosti upozorňuje, že „*ekonomické problémy sa u jednotlivcov často prejavujú nie vo forme nedostatku zdrojov, ale aj vo forme straty identity*“ (s. 87). Autor zastáva názor, že nacionalistickí politici, prípadne náboženské hnutia dokážu stratu relatívneho ekonomického postavenia zarámčovať ako stratu identity a spoločenského postavenia, a teda lepšie reflektujú pocity týchto ľudí.

Národná identita sa podľa Fukuyamu začína spoločným presvedčením o legitimitate politického systému, či už je demokratický, alebo nie. Slabú národnú identitu vníma ako jeden z hlavných problémov Blízkeho východu a subsaharskej Afriky a ako prekážku rozvoja a stability. Rôznorodosť – na základe rasy,

etnicity, náboženstva, pohlavia alebo sexuálnej orientácie – považuje za hodnotu, na druhej strane na príklade krajín ako Sýria a Afganistan poukazuje na jej riziká. Problém teda nevidí v samotnej myšlienke národnej identity, problémom je „úzka, na etnicite založená, netolerantná, agresívna a hlboko neliberálna forma, ktorú národná identita získala“ (s. 118). Národné identity sa podľa Fukuyamu dajú vystavať aj na liberálnych a demokratických politických hodnotách. Francúzsko, Kanadu, Spojené štáty americké alebo Indiu uvádza ako príklady štátov, ktoré sa o to pokúsili. Takýto inkluzívny výklad národnej identity považuje autor za kriticky dôležitý pre udržanie úspešného moderného politického poriadku. Na podporu tejto tézy ponúka Fukuyama niekoľko argumentov.

Absencia národnej identity môže podľa autora viesť k bezpečnostným problémom, v krajnom prípade k rozpadu štátu a občianskej vojne. Ako príklad uvádza Sýriu a Líbyu. Ďalej argumentuje potrebou silnej a kvalitnej vlády a efektívnych verejných služieb, ktoré môžu fungovať iba tam, kde predstavitelia štátu uprednostnia verejný záujem pred osobným záujmom, prípadne záujmom svojej rodiny, etnickej skupiny, kmeňa, regiónu či politickej strany. S tým súvisí ďalší Fukuyamov argument v prospech národnej identity: ekonomický rozvoj. Silnú národnú identitu považuje za hybnú silu ekonomického rozvoja, pretože ľudia, ktorí sú na svoju krajinu hrdí, sa intenzívne sústreďujú na ekonomický rozvoj krajiny namiesto vlastného prospechu. Ako príklady uvádza Japonsko, Južnú Kóreu a Čínu. Ako ďalšie funkcie národnej identity pomenováva Fukuyama budovanie širokej a všeobecnej dôvery a udržanie silnej sociálnej záchytnej siete,

ktorá pomáha vyrovnávať ekonomickú nerovnosť. Jednotné spoločnosti s vysokou mierou vzájomnej dôvery sú podľa neho náchylnejšie podporovať silné sociálne programy, ktoré pomáhajú slabším členom spoločnosti. Ako príklad uvádza silné škandinávské sociálne štáty, ktoré sa opierajú o vysokú mieru dôvery a silný pocit národnej identity. Fukuyama dokonca tvrdí, že národná identita umožňuje vznik a fungovanie liberálnej demokracie ako takej. Odôvodňuje to spoločenskou zmluvou medzi občanmi a ich vládou, na ktorej je liberálna demokracia postavená. Národná identita je podľa autora postavená na legitimitate tejto zmluvy a ako dodáva, „ak občania neveria, že sú súčasťou toho istého spoločenstva, systém nikdy nebude fungovať“ (s. 120).

Za najväčšiu výzvu pre národnú identitu považuje Fukuyama imigráciu a s ňou súvisiacu utečeneckú otázku. Práve tieto dva javy sú podľa autora príčinou vzostupu populistického nacionalizmu v Európe a v Spojených štátoch amerických. V mnohých prípadoch však podľa neho ide o spojenie odporu k imigrácii s odporom proti Európskej únii, ktorá ich z ich pohľadu zbavuje suverénneho práva na ochranu vlastných hraníc. Podobná situácia je podľa Fukuyamu aj v Spojených štátoch amerických, kde migrácia do veľkej miery nahradila triedne postavenie a rasový pôvod. Odpor k mexickým a moslimským prisťahovalcom bol podľa autora ústredným motívom kampane Donalda Trumpa a zároveň dôležitým dôvodom, prečo bol zvolený. Podľa Fukuyamu by nás nemalo prekvapovať, že imigrácia vyvolala takú silnú protireakciu. Ako upozorňuje, „počet imigrantov a tomu zodpovedajúca kultúrna zmena sú totiž veľké a v niektorých prípadoch dokonca naj-

väčšie v histórii“ (s. 122). Autor zastáva názor, že je správne, ak štáty cítia morálnu povinnosť postarať sa o utečencov. Ak sa z toho však stane povinnosť, pôjde podľa neho o „*ekonomicky aj spoločensky nákladnú záležitosť*“ (s. 127).

Fukuyama v knihe opisuje štyri spôsoby, akými vznikajú národné identity. Prvým spôsobom je presun populácií cez politické hranice konkrétnej krajiny, a to buď vyslaním osadníkov na nové územia, násilným vyhnaním obyvateľov určitého územia alebo jednoducho ich vyvraždením. Druhá cesta k štátnosti vedie podľa autora cez posunutie hraníc tak, aby kopírovali existujúce obyvateľstvo zjednotené na základe spoločného jazyka alebo kultúry. Tretím spôsobom je asimilácia menšín do kultúry existujúcej etnickej alebo jazykovej skupiny. Štvrtá cesta vedie podľa Fukuyamu cez pretvorenie národnej identity tak, aby tá kopírovala existujúce charakteristiky spoločnosti, ktorej sa týka. Za opatrenia, ktoré najvýraznejšie definujú národnú identitu, považuje pravidlá týkajúce sa občianstva a pobytu, zákony o imigrácii a utečencoch, ale aj osnovy používané vo vzdelávacom systéme. Všetky štyri cesty k národnej identite sa podľa autora dajú dosiahnuť mierovou cestou aj násilne. Tvrdí, že všetky existujúce národy sú historickým bočným produktom spojenia štyroch uvedených spôsobov a vznikli kombináciou konsenzu a donútenia.

Fukuyama sa v knihe venuje aj Európskej únii. Robert Schuman a Jean Monnet podľa neho pochopili, že výlučne etnické definície národa spôsobili dve svetové vojny a úmyselne sa snažili oslabiť národné identity na úrovni členských štátov, aby potlačili agresívny etnický nacionalizmus prvej polovice 20. storočia.

Podľa autora dosiahol projekt Európskej únie v niektorých oblastiach ešte väčšie úspechy, ako dúfali jeho zakladatelia. Problematické je však podľa neho budovanie európskej identity, keďže neexistuje európske občianstvo a udeľovanie občianstva ostalo v právomoci jednotlivých členských štátov, podobne ako vzdelávací systém. Spoločné symboly prišli podľa Fukuyamu neskoro. Za najväčšie zlyhanie však považuje vyvodzovanie demokratickej zodpovednosti samotnej Európskej únie. Autor kriticky hodnotí silné postavenie Európskej komisie ako nevolenej technokratickej inštitúcie a naopak, obmedzené právomoci priamo voleného Európskeho parlamentu. Fukuyama konštatuje, že „*zástancovia Európskej únie neuspeli v snahe vytvoriť silné povedomie o paneurópskej identite, ktorá mala nahradiť identity spojené s jednotlivými členskými krajinami*“ (s. 138 – 139). Národné identity sú podľa neho hlboko zakorenené a navzájom sa od seba v zásadných veciach, ako je napríklad otázka imigrácie, odlišujú.

Fukuyama postupne prechádza od opisu problému k jeho riešeniam. Od identity ani od politiky identít podľa neho niet úniku, pretože je postavená na *thyme*, ktorý je vlastný všetkým ľuďom. Vyjadruje názor, že súčasné liberálne demokracie musia zdefinovať inkluzívnu národnú identitu, ktorá bude reflektovať rôznorodú spoločenskú realitu, a asimilovať do tejto identity priselcov. Identitu môžeme podľa Fukuyamu „*usmerniť naspäť do jej širšej podoby vzájomného rešpektu k dôstojnosti, vďaka ktorej bude demokracia funkčnejšia*“ (s. 148). Autor zdôrazňuje, že pri tejto úlohe je v hre samotné uchovanie liberálnej demokracie. Práve myšlienky, ktoré stáli pri zrode

moderných liberálnych demokracií, majú podľa Fukuyamu tvoriť základ hodnôt, na ktorých budú postavené národné identity.

Podľa Fukuyamu musí Európa predefinovať národnú identitu a v ideálnom prípade by malo vzniknúť jednotné európske občianstvo, ktoré nahradí národné zákony o získaní občianstva a jeho podmienkou bude uznávanie základných princípov liberálnej demokracie. Autor považuje za nevyhnutné investovať do európskej identity, spoločných symbolov a vzdelávacieho systému. Následne však pripúšťa, že takéto riešenia sú v dnešnej situácii ťažko politicky priechodné. Pozornosť tak obracia na demokratizáciu Európskej únie tým, že sa posilnia rozhodovacie právomoci Európskeho parlamentu na úkor Európskej komisie. Na úrovni národných štátov navrhuje uplatňovanie princípu *jus soli* namiesto *jus sanguinis*. Pritom ale pripúšťa zavedenie prísnych požiadaviek na naturalizáciu nových obyvateľov. Inštitút dvojakeho občianstva považuje Fukuyama z hľadiska národnej identity za problematický, pretože z rôznych národných záujmov môžu vyplývať protichodné záväzky. Ako krajný prípad uvádza autor službu armáde, ale aj zasahovanie tureckého prezidenta Recepta Tayyipa Erdogana, ktorý v roku 2017 vyzýval nemeckých občanov tureckého pôvodu, aby volili strany, ktoré podporujú turecké záujmy.

V otázke migrácie je Fukuyama zástancom cieľavedomej a aktívnej asimilácie prisťahovalcov. Liberálna demokracia má podľa neho „*svoju vlastnú kultúru, ktorú si musíme vážiť viac ako kultúry, ktoré demokratické hodnoty odmietajú*“ (s. 148). Autor sa domnieva sa, že opatrenia na úspešnú asimiláciu cudzincov môžu pomôcť v oslabení európskych aj ame-

rických populistov. Na druhej strane podporuje zachovanie existujúcich drobných rozdielov medzi občianskymi právami a právami neobčanov, respektíve základnými ľudskými právami. Autor zastáva názor, že imigrácia je pre liberálne demokracie veľkým prínosom v ekonomickej aj kultúrnej oblasti. Zároveň však upozorňuje, že krajiny majú právo na kontrolu svojich hraníc a vyzýva aj na dôkladnejšiu kontrolu vonkajších hraníc Európskej únie. Podľa autora bude bez toho schengenský systém neudržateľný. Fukuyama napriek všetkému ostáva optimistom a verí, že môže vzniknúť niečo ako paneurópska identita, aj keď priznáva, že k tomu možno dôjde mimo byrokratických štruktúr, ktoré majú v dnešnej Európskej únii rozhodujúce právomoci. „*Európanom sa podarilo vytvoriť výnimočnú civilizáciu, na ktorú môžu byť právom hrdí; je to civilizácia, ktorá dokáže obsiahnuť aj ľudí pochádzajúcich z iných kultúr bez toho, aby stratila povedomie o vlastnej výnimočnosti*“ (s. 151), uzatvára autor.

Francis Fukuyama v knihe *Identita* hneď na začiatku predkladá tézu o politike identít, ktorá vychádza z časti duše zvanej *thymos*. Následne sa snaží vysvetliť rozličné spoločenské, historické a politické javy – ako farebné revolúcie, Arabská jar, nárast populizmu a nacionalizmu, úpadok ľavice, migrácia, európska integrácia – cez prizmu politiky identít a túžby po dôstojnosti. Usiluje sa tak o validáciu svojej hypotézy, že požiadavka po uznaní identity jednotlivca zjednocuje väčšinu toho, čo sa vo svetovej politike odohráva. Toto jednostranné vysvetľovanie a zdôvodňovanie javov je často zjednodušujúce a nereflektuje ostatné faktory a súvislosti. Ako príklad možno uviesť úpadok ľavice, čo je významný politologický problém,

na vysvetlenie ktorého je potrebné uplatniť komplexný prístup. Fukuyamova argumentácia je v tejto časti bezpochyby inovatívna a intelektuálne prínosná, ale sústreďuje sa iba na potvrdenie svojej tézy o úlohe politiky identít. Podobným spôsobom otvára viaceré závažné témy, ktoré by si vyžadovali väčší priestor a komplexnejší prístup. Autor to na jednom mieste sám priznáva, keď hovorí, že „*politika identít je prizmou, cez ktorú teraz nazeráme na väčšinu spoločenských otázok týkajúcich sa celého ideologického spektra*“ (s. 114). Napriek tomu je Fukuyama v potvrdzovaní svojej hypotézy dôsledný a argumentuje presvedčivo. Na niektorých miestach pôsobí problematicky jeho chápanie spojenia *politika identít*, pričom ide o jeden z kľúčových pojmov knihy. Na jednej strane považuje politiku identít za potrebnú, na inom mieste tvrdí, že je „*z princípu veľmi problematická*“ (s. 143). Dôležitý je, samozrejme, kontext, v akom autor toto spojenie uvádza. Je však možné pozorovať istú vágnosť v jeho používaní.

Pokiaľ ide o riešenia, navrhuje Fukuyama definovanie novej, inkluzívnej národnej identity, ktorá bude reflektovať rôznorodú spoločnosť a do ktorej budú asimilovaní imigranti. Odmieťa teda budovanie paralelných spoločenstiev a identít v rámci štátu a v tomto názore má blízko ku konzervatívnym európskym politikom. Naopak, keď hovorí o vybudovaní paneurópskej identity, spoločného európskeho občianstva a jednotného vzdelávacieho systému, jeho názor je skôr blízky progresívnej ľavici. Aj v tomto prípade možno badať istý rozpor v jeho argumentácii. Na jednej strane hovorí o potrebe budovať spoločnú európsku identitu, na druhej strane vidí riešenie v posil-

ňovaní národných identít jednotlivých štátov. Tento vzťah by si vyžadoval dôkladnejšie vysvetlenie. Pri niektorých návrhoch, ako kontrola vonkajších hraníc Európskej únie alebo reforma imigračnej politiky v Spojených štátoch amerických, autor v podstate ponúka všeobecne známe riešenia.

Fukuyamovu knihu *Identita* možno do istej miery chápať ako revíziu jeho diela *Koniec dejín a posledný človek*, čo čiastočne pripúšťa aj samotný autor. Bráni sa však tým, že už vtedy upozorňoval na hrozby, ktorým bude v budúcnosti čeliť liberálna demokracia. Ak v roku 1992 – po rozpade východného bloku – reagoval na vrcholiacu tretiu vlnu demokratizácie, v súčasnosti reaguje na jej globálny ústup. V tomto zmysle je posun v jeho myslení pochopiteľný a je potrebné oceniť, že ako popredný svetový intelektuál sa nebojí revidovať svoje myšlienky s cieľom reflektovať súčasnú situáciu. Publikácia je určená laickej aj odbornej verejnosti; každému, koho zaujímajú globálne politické trendy a súčasné výzvy demokracie.

Ondrej Hronec

SŤAHEL, R.: **Pojem krízy v environmentálnom myslení**. Bratislava : Iris, 2019, 191 s., ISBN 9788082000385

SŤAHEL, R.: **The concept of crisis in environmental thinking**. Bratislava : Iris, 2019, 191 p., ISBN 9788082000385

Kritická teorie společnosti a zejména její Pražská škola se již po řadu let neomezuje na tradiční nosníky kritické sociální filosofie

(sociální nerovnost, vykořisťování, rozklad demokracie a vznik globální oligarchie, nezaměstnanost, porušování lidských práv a d.), ale otevírá se stále novým, nebo spíš nově objeveným problémům spjatým s civilizačním rozvojem Západu. Tato škola má stoupence nejen po celém Česku, nýbrž – s vědomím jisté continuity – také na Slovensku. Setkáme se s nimi v Bratislavě, ale i na univerzitách, roztroušených mimo „mons capitolinus“. Jednou z nich je univerzita v Nitře, kde donedávna působil jako vedoucí katedry filosofie autor zde recenzované publikace, než se stal ředitelem Filozofického ústavu SAV v Bratislavě. Docent Sťahel patří k nejprogresivnějším představitelům Pražské školy kritické teorie na Slovensku, kde ji rozvíjí ve spolupráci se svými českými kolegy, slovenskými spolupracovníky, a zároveň ji obohacuje vlastním výzkumem dosud ne zcela pochopených a vysvětlených faktorů, jež svými důsledky postihují lidské živobytí na této planetě. Na první místo přitom staví, a zdá se, že oprávněně, environmentální aspekty devastace životního prostředí a jejich stále rychleji a masivněji se projevující účinky ve změně globálního klimatu, znečištění moří a oceánů, redukce biologické diverzity, snižování plošné výměry zemědělsky obdělávatelné půdy a degradace její bonity, v rostoucí míře nedostupnosti pitné a užitkové vody na úkor šíření polopouštních neobyvatelných krajín kontaminovaných průmyslovými a vojensky využívanými jedy a následně také, se zřetelem k okolnostem, v oblasti migrace, jejíž procento bude v globálním měřítku nezadržitelně růst.

Nejsou to veselá témata pro práci filosofa, jakož i dalších, kteří s nimi mají co do činění. K smíchu jsou na nich nanejvýš důležité výrazy

ve tvářích politiků při projevech, které by mělo voličstvo, kdyby se umělo chovat, chápat jako rozuzlení všech problémů a hádanek. K smíchu by byly také ironické úšklebky žurnalistů a komentátorů navoďů „Jak správně myslet“ (byvší noviny a časopisy) nad školskou mládeží, která místo zahřívání škamen žádá v ulicích změnu ve formách naší civilizační sebeprodukce, protože rozeznala, že když ne ji samu, pak její děti očekává život, jenž jim nebude co závidět. Byly by k smíchu, nebýt to definitivní doklady naprosté ignorance hlídacích psů demokracie. Richard Sťahel je však seriózní badatel, který ví, že od kritické sociální teorie může čekat spíš věci deprimující, než potěšitelné, spíš beznaděj, než radost, spíš depresi z nezdaru, než uvolnění z nalezeného řešení. Svě práci se přesto věnuje dlouhodobě, cílevědomě a se stále zřetelnějším efektem pro svůj obor. V recenzované knize se završuje jeho dosavadní vědecký vývoj, jehož předchozími stupni byly vedle časopiseckých studií dvě společné monografie s environmentalistickou pečeti, jednak *Člověk, sloboda a vlastníctvo vo filozofii raného novoveku* (Bratislava : Iris, 2015, spoluautoři V. Manda a T. Pružinec) a dále *Environmentální devastace a sociální destrukce* (Praha : Filosofie, 2016, spoluautor O. Suša). Od těch se *Pojem krízy v environmentálnom myslení* odlišuje zásadním rysem: jedná se o pojednání metodického rázu, v němž prim hraje vyjasnění pojmů a odlišností, které vyvstávaly během jejich užívání v dílech environmentalisticky angažovaných odborníků. Sťahel pochopil, že dějiny pojmů jsou právě to, co je ve filosofii nezbytné, máme-li se dozvědět, co vlastně říkáme, když mluvíme; není žádná novinka, že zvlášť kolem citlivých, protože bezprostředně ohrožujících problémů

se místo racionální mluvy kumulují podivné glosolálie plné pudového znejistění, emocí, morálních aspektů a mravních povinností, etik, zodpovědností a nutností konat „něco“.

Metodickému zaměření knihy odpovídá rozvržení do kapitol. Autor začíná vykreslením původu a významu slova krize, které v druhé kapitole aplikuje na ekologickou a environmentální krizi, k ní doplňuje ve třetí kapitole jevy a projevy krize životního prostředí a ve čtvrté kapitole ještě proměny užití pojmu krize, uvedené na příkladech několika reprezentantů environmentálního myšlení. Pátá kapitola pak představuje dedukci významu pojmu environmentální krize, která je uvedena s využitím v předchozích částech zpracovaného materiálu na několika odlišných rovinách. Obvyklé doplňky odborného knižního textu (závěry, seznam literatury, anglický souhrn) jsou na místě, pro další práce tohoto typu, případně pro rozšířené vydání této knihy by asi nebylo od věci připojit věcný a jmenný rejstřík; pokud se v této relativně nové oblasti komplexní ekologické myšlenky pracuje s významem, s pojmovými metamorfózami a environmentalisticky konkretizovanými jevy ve sféře materiálních podmínek života lidí (jak B. Latour opisuje význam slova „klíma“),¹ pak nepochybně vzniká nová terminologie (kam patří i nová aplikace stávajících termínů), což je proces, jenž lze zachytit mj. také vytvářením věcných rejstříků.

Sťáhel vychází v nejobecnější rovině z již mnohokrát konstatované paradoxnosti, v níž se současné generace lidí na této planetě na-

cházejí: „*Lidstvo tak čelí paradoxní situaci: environmentální předpoklady svého života na planetě Zemi ohrožují vedlejší důsledky způsobů zvyšování kvality života, které lidstvo samo vyvinulo*“ (s. 8).² Samozřejmě ví, že lidstvo ničemu nečelí; situace je taková, že významná část obyvatelstva začíná trpět důsledky dobývání blahobytu určeného nesrovnatelně menší části lidí. Stejně tak to nebylo „lidstvo“, které by cokoli vyvíjelo; lze poměrně snadno historicky sledovat, kde, jak a proč se začaly vytvářet funkční technologie výroby zboží, jež jsou nejhlubším pramenem současné destrukce životních podmínek na Zemi. V nám známých dějinách byla na světě pouze jedna technologicky založená civilizace: ta naše, západní, křesťanská a humanistická nositelka pokroku při ovládnutí přírody, jakož i kulturních hodnot při likvidaci jiných kultur, národů a etnik. Ani paradoxnost situace není nevinně paradoxní. Kdybychom mluvili o přelomu 18./19. století a o industrializaci nanejvýš do poloviny 19. století, snad by byl člověk ochoten z nostalgie vůči předkům věřit tomu, že nevěděli, co činí. Dnes, kdy jsou k dispozici vědecká fakta, tvrdé statistické údaje o empiricky sledovatelných změnách, kdy míra pochybností o vlivu člověka na klimatické změny už klesla pod pouhým okem zjistitelnou úroveň a kdy se naopak začíná politika západních „vyspělých“ států probouzet ze stavu hibernace a ještě s ospalkami na očích podepisuje dohody, od kterých jako první odstupují největší škůdci, kdy geopolitický plánovač americké administrativy Jared Kushner, takto zeť prezidenta Trumpa, pronese vzděláním pohrdající výrok „knih jsme už četli

¹ Viz LATOUR, B.: *Das terresterische Manifest*. Frankfurt : Suhrkamp, 2018 (něm. překlad franc. originálu *Où atterrir - comment s'orienter en politique* z r. 2017, s. 2).

² Všechny uvedené citace jsou volným překladem ze slovenštiny.

dost“³, v celé této situaci nových nezpochybnitelností lze spíš než v paradoxy věřit tomu, že úzká skupina lidí, zvaná bůhvíproč „globální elity“ (aby se člověk zařadil ve svém oboru mezi elitu, měl by snad umět víc než zdědit obrovské rodinné majetky, pocházející většinou ze staletého vykořisťování druhých lidí), dospěla k závěru, že pro ni a zbytek lidstva není na světě dost místa. Pokud vůbec ještě o něco jde, pak jistě ne o udržitelný rozvoj pro všechny, ale o udržitelnou míru zisku pro několik málo – co nad to jest, od zlého jest.

S východisky v naznačené situaci klade Sťahel hypotézu, jíž chce zkoumat: „*Pojem krize si v environmentálním myšlení zachovává své původní významové aspekty i přesto, že toto myšlení zkoumá soubor jevů, které se do poloviny 20. století reflektovaly jen velmi zřídka a i to spíš jen okrajově, a nadto víc implicitně a intuitivně, než analyticky a koncepčně*“ (s. 10). Tím říká, že předmětem jeho výzkumu bude také kontinuita při používání pojmu ekologické či environmentální krize v soudobém široce pojatém environmentálním myšlení a ve starších výkladech zdrojů a důsledků ničení životního prostředí, která zároveň odliší nové, v minulosti netematizované významové aspekty typické pro environmentalistiku. S důrazem na ně podává definici pojmu „environmentální krize“, na jejímž základě vymezuje pojem *environmentální krize* jako přináležející do okruhu společenských a humanitních věd, kdežto výraz *ekologická krize* řadí do terminologie přírodních věd. Environmentální krize označuje podle Sťahela „*situaci, vztahy a interakci člověka, případně lidstva a přírody*

nejen z aspektu biologického, ale rovněž sociálního, psychologického, filosofického, etického, estetického, teologického, historického, právního, ekonomického či politického“ (s. 45). Toto vymezení neurčuje druhy a typy dotyčných interakcí (tomu brání jejich nestálost a proměnlivost), ale stanovuje Sťahelovu výzkumnou intenci: je to člověk, který tuto situaci vytváří, a jak lze snadno doplnit, bude-li kdo vyžadovat změnu, bude muset začít právě člověkem, nikoli popíráním charakteristik jeho současné situovanosti.

Výčet oblastí, jichž se environmentální krize dotýká, se v hrubých obrysech kryje se základními aktivitami průmyslově zajištěné sebereprodukce lidí; proto není divu, že pojem environmentální krize je ve Sťahelově pojetí programově interdisciplinární, byť by zřejmě byl víc na místě výraz transdisciplinární. Interdisciplinarita znamenala v době, kdy byla ještě všeobecným zaklínadlem, postup, který k sobě přiřazoval a namáhavě lepil perspektivy různých vědních oborů a metod výzkumu. Vznikaly nesourodé aditivní shluky poznámek ke zkoumanému předmětu, jež končily nevyhnutelným nedorozuměním daným polysémantičností užívaných termínů. Od transdisciplinárního výzkumu se naopak očekává nekumulativní tvorba specifického slovníku, koincidence ve významu pojmů a od ní odvíjená tvorba hypotéz a nad-oborové teorie poznání uvažovaného předmětu výzkumu. Jakmile zvlášť přírodověda pochopí, že transdisciplinarita jí nepřináší „ztrátu suverenity“, ale naopak rozšíření stávající oborové suverenity o sdílenou suverenitu specifického transdisciplinárního výzkumu, padne patrně nejsilnější překážka na cestě k teorii poznání

³ „We don't want a history lesson, we've read enough books.“ Facebookový příspěvek z 1. 8. 2017.

příčin, průběhu a důsledků environmentálně krizových jevů.

Jako specialista na sociálně-politickou filosofii spojuje S'ahel výklad environmentální krize s rysem, jenž zůstává mimo zřetel velké části podobně orientované literatury, nebo ho doprovází typické neporozumění. Environmentální krize má již nyní, a s tím, jak přerůstá do klimatické krize, bude mít stále silnější dopady v sociální oblasti. Vůbec při tom neběží o nějaký rozklad humanity, krizi „dobra“ a „odpovědnosti“, o morální „povinnost“ zajistit, aby „lidstvo bylo“, nebo již úplně scestná prohlášení o nutnosti uvědomit si, že „člověk není tvůrcem všech hodnot“ (hodnota snad vzniká přisouzením určité vlastnosti či smyslu nějaké věci nebo stavu: na této planetě je nadán schopností rozumové soudnosti pouze člověk a ve tvoření „hodnot“ ho nezastane ani vačice opossum, ani pískomil perský, a už vůbec ne „příroda“). Jde o to, že sociální důsledky dopadající na stále větší masy obyvatelstva Země se přetaví v sociální a vojenské konflikty, v nichž bude stát na jedné straně žízeň, hlad, nemoci a zoufalství a na straně druhé úporná snaha ochránit svůj blahobyť (jehož původ je kořenem mj. klimatické krize). Jakmile se překročí hranice udržitelnosti, konstatuje S'ahel, dosáhnou sociální důsledky míry, která bude mít významný vliv na sociálně-ekologickou odolnost postihnutých společností (s. 58).

Následující kapitola o proměnách pojmu krize u vybraných autorů je svým způsobem zrcadlo a svým způsobem retrospektiva toho, co se v environmentalistice událo během posledních desetiletí. Z metodologického hlediska je důležitá proto, že uvádí dosavadní základní teoretické koncepce reflexe projevů

krize, identifikování, selekce a popisu jejich jednotlivých fenoménů a návrhů na východiska.

K vlastnímu těžišti se kniha vrací při výzkumu významových rovin pojmu krize v environmentálním myšlení. Zastavuje se u otázky, zda je používání slova krize v souvislosti s devastací životního prostředí vůbec ještě adekvátní. Krize v lékařském nebo hospodářském smyslu jsou obvykle krátkodobé a navozují novou situaci či nový stav – rozběhne se nový ekonomický cyklus směrem ke konjunktúře, pacient se uzdraví nebo zemře, a každá taková situace je zpětně zkoumatelná. O ekologické krizi se hovoří od 60. let minulého století, její nereflektované počátky sahají mnohem dál, nejméně do začátků industriální revoluce. Stav, který se během doby vytvořil, představuje již novou normalitu, všednost, každodennost, náš běžný „Alltagsleben“. Autor odkazuje na U. Becka, jenž místo krize používal raději termín *riziko*; koncepce globální rizikové společnosti vychází z toho, že se nejedná o krizové, čili přechodné jevy, ale o setrvalý společenský stav, který nevyžaduje akutní, např. byrokratická opatření, nýbrž hlubokou společenskou či spíše civilizační transformaci.

Pro tento stav, charakteristický tím, že člověk již nejen „tvoří dějiny“, ale stává se geologickým a evolučním činitelem, se vžilo označení „antropocén“. Myslí se jím nová geologicko-klimatická epocha, která je prozatímním výsledkem praktického kolektivního jednání mnoha generací (s. 157). Pokrok se zastavit nedá. Až dosud jsme uvažovali o „potencionální“ sebelikvidaci lidstva v důsledku aplikace technologických možností. Nyní žijeme v „antropocénu“, kdy sebezničení není

již jen „in potentia“, ale probíhá „in actu“. Ne sama jaderná zbraň, ale doprovodné důsledky její výroby od vytěžení prvních surovin přes jejich průmyslové zpracování, chemické zhotovení speciálních látek, sestavení a následné uložení do bombového prostoru vojenských letadel, která jsou 24 hodin denně sedm dnů v týdnu ve vzduchu – tyto důsledky přivodily antropocén. Letadlové lodě, ponorky, tanky, komunikační technika, satelity, vozidla, motory, letecká doprava, osobní automobily, mobily – mluvíme o miliardách položek průmyslové výroby, která není bez následků. Víme to už dlouho a stejně dlouho si lžeme a necháváme lhát. Knížka R. Sťahela nelže a už jen proto zasluhuje pozornost.

Břetislav Horyna

PERNÝ, L.: **Vybrané kapitoly zo súčasnej anglo-americkéj sociálnej filozofie: liberalizmus, komunitarizmus, neomarxizmus.** Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, 160 s., ISBN 978-80-555-2045-2

PERNÝ, L.: **Selected chapters from contemporary Anglo-American social philosophy: liberalism, communitarianism, neo-Marxism.** Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej university, 2018, 160 p., ISBN 978-80-555-2045-2

„Viesť vojnu proti nacionalizmu alebo xenofóbie je pre dnešných politikov omnoho pohodlnejšie ako viesť vojnu proti chudobe

a sociálnemu vylúčeniu,“¹ konštatuje v eseji písanej pre *Salon* právny filozof Jiří Příbáň, pôsobiaci na univerzite v škótskom Cardiffe. Pravdepodobne aj týmito myšlienkami by sa dodatočne zaštitil L. Perný, autor vyššie uvedenej monografie, ktorá nedávno vyšla vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity. Napokon sám autor o liberáloch, komunitároch i neomarxistoch hovorí, že kým „jedna časť sa snaží súčasný status ospravedlniť, druhá sa snaží aspoň hľadať praktické riešenia pre sociálnu transformáciu“ (s. 147). Povedané ináč, takmer dystópiu dnešného sveta v podobe chudoby, ponižovania, teroru násillia, degradácie človeka a imperiálnych vojen, prechod od „spoločnosti nerovnosti“ k „spoločnosti nesúmerateľnosti“² sa politikom darí – zneužívajúc abstraktnosť sociálno-filozofických (sociologických) teórií, pojmov – zastierať práve „sloganmi“ o planetárnej xenofóbie, šovinizme, nacionalizme; údajne nám chýba „pocit“, vedomie „pýcha“ jedinečnosti, individuality a slobodomyselnosti či občianskej zodpovednosti...

K „večnému“ problému sociálnej filozofie, problému nastoľovania rovnosti a sociálnej spravodlivosti na úrovni aktuálneho diskurzu v anglo-americkéj filozofii, resp. k autorom, ktorí rozvíjajú myšlienkovú tradíciu liberalizmu, komunitarizmu či (neo)marxizmu, autor monografie L. Perný pristúpil s pozoruhodnou mierou filozofickej vzdelanosti a kultivovanosti. Na druhej strane je publikácia doxo-

¹ PŘIBÁŇ, J.: Zpráva o Evropě. In: *Salon. Příloha Práva*, 22. marec 2019. [cit. 14. 01. 2020]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/jiri-priban-zprava-o-evrope-40275184>.

² KELLER, J. (2011): *Tri sociální světy*. Praha : Slon, s. 22 – 28, ISBN 9788074190315.

grafiou v tom najpozitívnejšom zmysle slova, t. j. filozofickým „začiatočným“, študentom či intelektuálne orientovanej verejnosti ponúka prehľad autorov, ich vedeckých biografí, problémov a pojmov (smerov), s ktorými sa konfrontujú na stránkach svojich diel.

Úvodná časť monografie vymedzuje pojem, predmet „sociálnej filozofie“ aj na pozadí dejinno-filozofického výkladu danej problematiky, začínajúc „nefilozofickým“ mýtom a končiac Kantom, Hegelom, Marxom, Bakuninom či Blanquim. Vlastná časť recenzovanej práce je rozdelená do troch kapitol s hlavnými predstaviteľmi vybraných prúdov súčasnej anglo-americkej sociálnej filozofie (liberalizmus, komunitarizmus, neomarxizmus), pričom jej autor, povedané v parafráze, sleduje (aj) životaschopnosť sociálno-filozofických teórií ako návrhov na spoločenskú prax a do akej miery možno ich overiť v „zabrzganej“ politickej praxi...

V prvej kapitole pod názvom *Liberalizmus – od klasického liberalizmu k sociálnemu liberalizmu a späť* je analyzovaný samotný pojem liberalizmu a jeho vnútorné delenie na viacero prúdov. Pokusom odmietnuť utilitarizmus, akceptovať nanovo kontraktualizmus, zmluvný princíp, kde istá miera sociálnej kohézie (súdržnosti) je výsledkom dohody racionálnych aktérov, a vrátiť liberalizmu miesto v hlavnom prúde vývinu politickej a sociálnej filozofie, bola úvaha rusko-britského sociálno-politického teoretika a filozofa Isaiaha Berlina z roku 1958 v publikácii *Dva pojmy slobody*. Negatívna sloboda je uprednostňovanie slobody jednotlivca pred slobodou celku, kým pozitívnu slobodu I. Berlin postavil do pozície racionálneho rozhodovania (sebariadenia). „*Ak univer-*

zum riadi rozum, potom nebude treba násilia, správne plánovaný život pre všetkých sa bude zhodovať s úplnou slobodou,“ cituje I. Berlina nami recenzovaný autor a dodáva, že súčasťou pozitívnej slobody je prijatie zodpovednosti za svoje rozhodovanie na základe „*vnútorného rozumu*“ (s. 36) a predovšetkým poznanie vyplývajúce z výchovy. Aké symptomatické a zároveň poučné pre aktuálnu prítomnosť, v ktorej postmoderna v mene falošnej plurality spochybnila autoritu rozumu a jeho nárok na „jednu“ pravdu, uväznila myslenie (rozum) v nekonečnej spleti jazykových hier...

Ďalším autorom, ktorému venoval L. Perný pozornosť, je liberálny americký politický a sociálny filozof John Rawls, ktorému v roku 1971 vyšla kniha *Teória spravodlivosti*. J. Rawls zasadil spravodlivosť do rámca relevantných základných inštitúcií, noriem a pravidiel, pričom podmienkou realizácie spravodlivosti je podľa Rawlsa kooperácia a stanovenie pravidiel. Aby napomohol takémuto modelovaniu teórie, eliminoval všadeprítomný sebecký záujem jedincov a siahol po nápade, keď ľudia uvažujú o spravodlivosti za „závojom“ nevedomosti. Aj preto L. Perný zdôrazňuje, že J. Rawls reflektuje svoju teóriu ako hypotetickú, „*služi skôr iba ako argumentálny nástroj, než ako nástroj pre vytvorenie spoločenskej spravodlivosti (...) ako to bolo u Rousseaua*“ (s. 45); u Rawlsa ide o vieru „*v liberálnu demokraciu ako rovnosť príležitostí, konsenzus vzájomne nenávidiacich sa doktrín, ktorý povedie ku konceptu verejnej spravodlivosti s cieľovou víziou dobre usporiadanej spoločnosti*“ (s. 45).

Ak Rawlsova sociálna filozofia v politickej rovine bude blízka ľavicovým verziám li-

beralizmu, potom R. Nozick je podľa autora monografie libertariánskym pravičiarom ako apológéta voľného trhu a minimálneho štátu. Prirodzené právo – kategória klasickej sociálnej teórie (filozofie) – a jeho egalitárstvo je pre Nozicka slobodou, diktátom a apológiou súkromného vlastníctva, obhajobou nerovnosti s nulovými zásahmi štátu do „prirodzeného“ chodu spoločnosti (s. 65 – 66). Dnes všadeprítomný rozpor medzi verejným a súkromným záujmom, resp. hrozivá erózia sociálneho štátu akoby našla svoj predobraz u spomínaného amerického filozofa a politológa.

Do „scenáru“ prvej kapitoly monografie sa L. Pernému vmestili aj ďalší liberáli, teoretici sociálnej spravodlivosti, práva a štátu. Uvedme Ronalda Dworkina, podľa ktorého hodnoty slobody a rovnosti nie sú v konflikte. Jeho interpretácia „šťastného rovnostárstva“ spočíva v základnom princípe – každý človek má nárok na rovnakú starostlivosť a rešpekt za predpokladu, že ľudské bytosti sú zodpovedné za životné voľby. K rovnosti ako cieľu sociálneho pohybu sa možno dopracovať systémom redistributívneho kapitalizmu v kombinácii s obmedzeným socializmom. Liberál R. Dworkin pracuje s hypotézou, že „*trh je v zásade nedokonaný*“ (s. 51), o to viac pred štátom stojí úloha vstupovať do ekonomiky, nie intervenovať v prospech výsostne súkromných záujmov, dodajme.

V našom akademickom prostredí je o čosi menej známa osobnosť amerického teoretika práva a filozofa Bruce Ackermana, ktorý prichádza s teóriou nepodmieneného príjmu, resp. návrhom na univerzálny základný príjem. Ackerman navrhuje zdaníť najsilnejších a najbohatších. Prijatie univerzálného základ-

ného príjmu s určitými podmienkami konflikt medzi slobodou a rovnosťou vyrieši. Ackermanovská „*nová spoločenská zmluva*“ (s. 53) sa dočkala uznania aspoň na starom kontinente, keď distribúcia základného príjmu bola praxou testovaná a odmietnutá (!) vo Fínsku a aktuálne v Taliansku.

Amaryta Sen, indický ekonóm a filozof, nositeľ Nobelovej ceny za ekonomiku, autor teórie ekonomického blahobytu a sociálnej spravodlivosti, významne prispel k rozvoju sociálnej filozofie kritikou utilitarizmu v kontexte analýzy chudoby v súčasnom triedne rozdelenom svete. Zameril sa na meranie chudoby, ktorú vymedzuje ako neschopnosť alebo skôr nemožnosť jedinca viesť dôstojný život. L. Perný zdôrazňuje, že A. Sen ovplyvnil praktické kroky a rozhodnutia OSN pri poskytovaní pomoci krajinám tretieho sveta, v boji s podvýživou, zlou zdravotnou starostlivosťou a negramotnosťou.

Druhú kapitolu monografie pomenoval jej autor – naznačujúc nastoľovaný problém – *Od kritiky liberalizmu ku komunitarizmu*. L. Perný predstavil názory a teoretický(é) koncept(y) atlantického komunitarizmu prostredníctvom štyroch autorov: Charlesa Taylora, Michaela Walzera, Michaela Sandela, Alasdaira MacIntyry; uvádza aj koncept Michaela Rortyho, ktorý akoby osnoval most, svojráznu alianciu medzi komunitarizmom a liberalizmom. O uvedených autoroch možno povedať, že (aj) ich zásluhou sa v priebehu 80. rokov minulého storočia postupne sformoval silný, bohato členený prúd *komunitarizmu*, ktorý vystavil kritike svet moderného individualizmu, svet bez práv a pravidiel, bez cností a hodnôt. Najostrejšiu, najpodnetnejšiu kritiku *liberalizmu* rozvinul

škótsky filozof Alasdair Chalmers MacIntyre. Ten proti liberalizmu, kladúcemu dôraz na práva človeka, pokúša sa „*formulovať stanovisko inšpirované aristotelovsko-tomistickou tradíciou, kde v centre pozornosti nie sú práva, ale cnosti, nie pravidlá, ale spoločné dobro*“, konštatuje F. Novosád v úvodnom slove k antológii textov s názvom *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*.³ Podobne aj L. Perný medzi macintyrovské cnosti radí spravodlivosť, priateľstvo ako zdieľané uznanie spoločného dobra. A. MacIntyre „*vytvára nový projekt utópie, a tým dáva nádej aj v dobách úpadku: vytvorenie miestnych foriem spoločnosti, v ktorých sa uchová intelektuálny a mravný život, akési noemovské archy, ktoré dajú možnosť prežiť posledným ľuďom*“ (s. 92).

Multikulturálne založený Charles Taylor, žijúci v kanadskom Quebecu, prostredníctvom svojho diela „*zaslúžil sa o komunitaristickú redefiníciu liberalizmu*“ (s. 72), v zhode s komunitaristami „*je to odmietanie ahistorických a akultúrnych morálnych noriem*“ (s. 73), svojou povahou ontologicky neukotvených. Na druhej strane neodmieta komunitaristami kritizovanú radikálne univerzalistickú etiku. Práva ona ho priviedla k pozícii multikulturalizmu založeného na pluralitnom chápaní dobra v prospech najvyššieho dobra – hyperdobra. Pluralitnú a demokratickú spoločnosť identifikuje ako societu so vzájomným rešpektom kultúrnej identity jej členov, mieni L. Perný.

K pozoruhodným autorom – komunitárom nepochybne patrí americký filozof a intelektuál

Michael Walzer, predstaviteľ partikularistickej teórie spravodlivosti a komplexnej rovnosti. Je autorom celého radu odborných prác a esejí na tému(y) nespravodlivosti vojen, nacionalizmu, etnicizmu, sionizmu, ekonomickej spravodlivosti, sociálneho kriticizmu, radikalizmu i tolerancie. Vo svojej koncepcii vychádza z idey rovnostárstva a zdôrazňuje princíp distributívnej spravodlivosti v komunite. Podľa Walzera sa má každému človeku zabezpečiť dôstojný život, spoločnosť nemá povinnosť garantovať len podmienky na holé prežitie, ale aj základné potreby pre dobrý život (s. 81).

Autorovi monografie neuniká ani M. J. Sandel, americký politický filozof z Harvardu. V diele *Liberalizmus a limity spravodlivosti* (1982) i v kritickej polemike, resp. kantovským výkladom slobody sa M. J. Sandel domnieva, že materiálne a „ideálne“ spoločenské zdroje je potrebné prerozdeliť. A tak sa utieka k spoločenstvu „silného dobra“, ktoré je dosiahnuteľné iba v komunite, ktorej členovia sú ochotní obetovať individuálne záujmy, teda „*dospieť k intersubjektívnym väzbám vytvárajúcim solidaritu a spravodlivosť*“ (s. 85).

Popredný slovenský sociálny filozof F. Novosád v monografii *Zabudnúť na Marxa* (2018), resp. v originálne nazvanej 13. kapitole knihy – *Marx pre powerpoint* – uvádza: „*Konfigurácie síl, ktoré tvoria základ spoločnosti, sa skrývajú, maskujú. Úlohou teoretickej reflexie je demaskovať, identifikovať záujmy, ktoré dané idey kryjú*.“⁴

K takémuto počínu sa odhodlal aj L. Perný prostredníctvom autorov, ktorých vo svojej monografii zaradil do 3. kapitoly pod názvom

³ NOVOSÁD, F. (1993): Súčasný liberalizmus: Dohodnúť sa o spravodlivosti. In: *O slobode a spravodlivosti. Liberalizmus dnes*. Bratislava : ARCHA, s.15, ISBN 80-7115-047-9.

⁴ NOVOSÁD, F. (2018): *Zabudnúť na Marxa*. Bratislava : Iris, s.196, ISBN 978-80-8200-020-0.

Neomarxizmus, kritika globalizácie a neoutopizmus. Marxizmus tu figuruje ako jedna z „globálne najvplyvnejších filozoficko-sociálno-ekonomických teórií v dejinách ľudstva“ (s. 93), pričom portréty autorov v tej alebo onej miere nadväzujúcich na Marxov odkaz, teda neomarxistov a postmarxistov, sú v publikácii predstavení menami Rodneya Peffera, G. A. J. Cohena, Johna Roemera, kritika globalizácie Immanuela Wallersteina, teoretika postmoderny Frederica Jamesona, koncepciou kybersocializmu od programátorov a ekonómov Cockshotta a Cottrella. Na záver tretej kapitoly čitateľ dostáva základnú informáciu o vybraných autoroch teórie(i) ekosocializmu, antiglobalizácie, ekonomickej demokracie, participatívnej ekonomiky, zdrojovej ekonomiky, tretej cesty, anarchokomunizmu, kultúrno-kritickej línie post-marxizmu.

Autor publikácie predstavil Rodneya Peffera ako amerického liberálneho marxistu, ktorý tematizuje problém morálneho relativizmu v kontrapozícii s morálnou objektivitou a právom; všíma sa taktiež medzinárodné štandardy a triedny záujem. Marxizmus je podľa neho zlučiteľný s vymedzením ľudskej prirodzenosti odvodennej od možnosti slobodného, vedomého a tvorivého konania prostredníctvom distributívnej spravodlivosti. Upozorňuje na prácu R. Peffera (bola preložená do slovenského jazyka) *Marxizmus, morálka a sociálna spravodlivosť*. Vyšla vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov (2014), pričom jej autor osobne navštívil Slovensko. Podľa analytického marxistu Kanaďana G. A. J. Cohena je chudoba spätá s nedostatkom slobody, kapitalizmus a súkromné vlastníctvo vý-

robných prostriedkov sú z morálneho hľadiska neprijateľné.

J. Roemer, americký ekonóm a politológ, analytický marxista, profesor politológie na univerzite v Yale, v recenzovanej publikácii figuruje ako autor, ktorý je tematicky zameraný na teóriu vykorisťovania, trhového socializmu a teóriu spravodlivosti. J. Roemer je presvedčený, že „socializmus zostáva ideálnym cieľom a možnosťou v reálnom svete“ (s. 108). V monografii je pozornosť venovaná aj neomarxistovi, spoločensky vplyvnému kritikovi globalizácie, sociológovi, teoretikovi ekonomickej globalizácie a teórie svetového systému I. Wallersteinovi, ktorý je činný takisto na univerzite v Yale. Jeho koncepcia sa stala známou najmä v súvislosti s teóriou globálnej deľby práce; systém ako taký, „svetosystém“ identifikuje s globálnym trhom, pričom ho rozdelil do jadrových, polopriechodných a periférnych oblastí. V jadre sa sústreďuje hospodárska sila; periférie sú od jadra závislé, semiperiférie sa nachádzajú medzi jadrom a perifériou, profitujú z periférie a zároveň jadro profituje z nich. Marxovsky znie jeho komentár na adresu svetosystému, ktorý je „založený na nadradenosti nekonečnej akumulácie kapitálu a komodifikácie všetkých vecí“ (s. 113).

F. Jameson, americký literárny kritik, post-marxistický teoretik, filozof kultúry, je podľa L. Perného významný kritik postmodernej spoločnosti, kapitalizmu ako špekulatívneho kapitalizmu, postmodernizmu ako povrchného prejavu, kde sa objavujú nové druhy konzumu, konzumerizmu, t. j. rýchle zmeny módy a štýlu, čoraz väčší vplyv reklamy, televízie a všeobecne médií na celú spoločnosť

v doposiaľ nepoznanej miere, rast obrovských sietí superdiaľnic...

V závere prvej časti tretej kapitoly sú autorom publikácie charakterizovaní dvaja analytickí marxisti – počítačovní vedci, predstavitelia kybersocializmu P. W. Cockshott a A. Cotrella. Zmienení autori zastávajú názor, že kybersocializmus je spoločnosť založená na kolektívnom vlastníctve výrobných prostriedkov, spojená so systémom sofistikovanej koordinovane riadenej ekonomiky (presne sa určuje plán výroby, distribúcie a spotreby). Spoločnosť je podľa autorov možné usporiadať tak, aby bola efektívna, humánna a rovnostárska po eliminovaní vykorisťovania, dedenia bohatstva menšinou ľudí, nezamestnanosti, zlého ekonomického postavenia žien a rozdielov v skúsenostiach a schopnostiach. Svoje socialistické princípy postavili na dvoch pilieroch; komplexný výtťažok z práce pre tých, ktorí pracujú (bez vykorisťovania prostredníctvom nadhodnoty) a na princípe, že len práca môže byť legitímnym zdrojom príjmov. Trh chcú nahradiť počítačovým informačným systémom,

peniaze poukázkami, ktoré bude možné získať len za prácu.

Monografia L. Perného je premysleným, teoreticko-metodologicky hodnotným, vycibreným „prehľadom“ názorov, koncepcií, pojmov a mien, ktoré sa vzťahujú k liberalizmu, komunitarizmu i neomarxizmu. I keď jej autor urobil dosť preto, aby uvedené koncepty priblížil na čitateľsky prijateľnej úrovni, nie je to jednoduché čítanie. Vinníkom, ak tak môžeme povedať, je filozofia sama...

Hodno uviesť ešte slová autora zo záveru monografie, kde hovorí tak trochu s nostalgiou, že „*ani jeden zo všetkých menovaných autorov nespracoval systémové, komplexné, štrukturálne, a zároveň realistické riešenie problémov súčasnej neoliberalnej globalizácie*“ (s. 143). A tak, budeme sa rúhať, ak dáme za pravdu Marxovi z 11. tézy o Feurbachovi, že „*filozofi svet len rôzne vysvetľovali, ide však o to zmeniť ho*“.

Helena Melkusová